Joanna Tomalska-Więcek

Sanktuaria maryjne na Podlasiu

Sanktuaria to miejsca szczególnego kultu, związane z wydarzeniem nadprzyrodzonym, relikwiami lub objawionym wizerunkiem[1]. Jako budynki lub tylko przestrzeń były znane już w starożytności, dowodem ich istnienia są znaleziska archeologiczne w postaci darów wotywnych[2].

Sanktuarium może być miejscem naturalnym (gajem, górą, skałą, źródełkiem, pieczarą) lub strukturą wykonaną przez człowieka. Przedchrześcijańskie sanktuaria w Italii w IX–VIII w. miały formę chat, w VI w. pojawiły się monumentalne budynki wzniesione na kamiennych fundamentach[3]. W takich miejscach odbywały się także spotkania i transakcje handlowe, pełniły one rolę skarbców i archiwów, a przede wszystkim były to miejsca modlitwy, poświęcenia ofiary i złożenia darów.

Określenie wywodzi się z łacińskiego słowa *sanctus* – święty, oznaczającego przestrzeń uznawaną za świętą, należącą do duchowego i kulturowego dziedzictwa narodu, gdzie według wierzeń Bóg obdarza wiernych swymi ła-

[1] F. Glinister, *What is Sanctuary?*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz" 1997, nr 8, s. 61.

[2] Tamże, s. 62.

[3] Tamże.

skami. Obiektem kultu w sanktuarium może być relikwia, obraz lub figura świętego, której wierni przypisują nadnaturalne właściwości.

Według Kodeksu Prawa Kanonicznego (kan. 1230) sanktuarium to kościół lub inne miejsce święte, do którego – z powodu szczególnej pobożności i za aprobatą ordynariusza – przybywają wierni. Zależnie od ważności sanktuaria dzielą się na diecezjalne, erygowane przez biskupa, narodowe – ustanowione przez Konferencję Episkopatu oraz międzynarodowe, powoływane przez Stolicę Apostolską[4].

W niniejszym tekście spróbuję przedstawić sanktuaria chrześcijańskie funkcjonujące na Podlasiu, do których pielgrzymowali wierni w XVII–XVIII w. W wieku XIX metodami administracyjnymi wprowadzono nowy model kultury, a krajobraz kulturowy Podlasia uległ gwałtownym przemianom, toteż te procesy wymagają odrębnych badań.

Obiekty kultu w sanktuariach, słynące cudami obrazy są częścią kultury religijnej, na którą składają się modlitwy, odpusty, pielgrzymki do sanktuariów, hymny, pieśni i wiara w uzdrowicielską moc źródeł[5]. W religijnych praktykach dominują formy pobożności ludowej i uczestnictwo zbiorowe nad indywidualnym, u podstaw zaś leży tradycja, rodzina, sąsiedztwo, prywatne objawienia, silna wiara w cuda i uczestnictwo w pielgrzymkach[6].

Taką aktywność religijną charakteryzuje bogactwo gestów i symboli (całowanie i dotykanie obiektu czci), procesje, składanie ofiar i wotów, pieśni, tworzenie sanktuariów, pielgrzymki do miejsc objawień oraz odbywanie ich części

[4] Kodeks Prawa Kanonicznego, wyd. 1983, rozdz. III, kan. 1230–1234; ks. W. Guzewicz, R. Skawiński, *Sanktuaria diecezji ełckiej (1992–2012)*, „Civitas et Lex" 2017, nr 2, s. 67.

[5] S. Czarnowski, *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego*, [w:] Tenże, *Dzieła*, t. 1, Warszawa 1965, s. 141, 148–149.

[6] J. Dudziak, *Prawno-kanoniczna koncepcja sanktuarium*, „Tarnowskie Studia Teologiczne" 1983, t. IX, s. 60–73.

na kolanach[7]. Celem pielgrzymek są wizerunki, adresat modlitw, litanii, pieśni i darów. Owe dary to zwykle wota i metalowe ozdoby z cienkiej blachy, metali kolorowych, srebra, złoconego srebra, rzadziej ze złota, określane mianem ryz lub sukienek[8]. Znane są w różnych formach: basma to rodzaj repusowanej ramy kryjącej marginesy wizerunku, ryza osłania cały obraz z wyjątkiem twarzy, dłoni i stóp, zaś okład okrywa części lub całą powierzchnię wizerunków z wyjątkiem głów, rąk, stóp i odsłoniętych części ciała[9]. Dodajmy, że na Podlasiu najczęściej stosowano ryzy, w kościołach katolickich zaś sukienki, okrywające przedstawione postaci do konturów figur, z wyłączeniem twarzy, czasem też rąk.

Przeznaczone do użytku prywatnego wizerunki dewocyjne powstały w epoce nowożytnej jako odpowiedź na nowe idee, postulujące pogłębienie pobożności. Symboliczny podtekst miał pobudzać do modlitwy medytacyjnej i kierować ku przeżyciom mistycznym[10].

Według tradycji pierwszym twórcą „portretów" Matki Boskiej z Dzieciątkiem był św. Łukasz Ewangelista[11]. Chociaż legendy nie podają, ile obrazów miało być jego dziełem, tzw. list patriarchów Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy z 836 r. ustalił, że było ich dwanaście[12]. Zaliczano do nich

---

[7] M. Zowczak, *Między tradycją a komercją*, „Znak" 2008, nr 634, s. 31–31.

[8] S. C. Napiórkowski, *Teologia wobec kultu maryjnego w Polsce*, „Collectanea Theologica" 1984, nr 54/2, s. 31–32.

[9] E. Pokorzyna, *Słownik terminologiczny wyposażenia świątyń obrządku wschodniego z przydatkiem ikon maryjnych*, Warszawa 2001, s. 57, 68, 83.

[10] G. Surdokaitė, *O znaczeniu pewnego wizerunku w życiu relogijnym i sztuce: Chrystus Frasobliwy, jego funkcja i miejsce*, „Zarządzanie w Kulturze" 2013, nr 14, z. 2, s. 116.

[11] E. von Dobschütz, *Christusbilder, Texte und Untersuchungen zur altchristlichen Legende*, t. II, Leipzig 1899; Н. П. Кондаков, *Иконография Богоматери*, t. I, II, Петроград 1915.

[12] R. Maniura, *Pilgrimage to Images in 15th c. The Origins of the Cult of Our Lady of Częstochowa*, Wiltshire 2004, s. 60.

ikonę Hodegetrii, przedstawiającą Matkę z Synem Bożym na prawym przedramieniu, którego wskazuje tzw. gestem Hodegetrii jako drogę życia. Innym obrazem „Łukaszowym" ma być obraz Salus Populi Romani, znany też jako Matka Boska Śnieżna. Według legendy Matka Boska objawiła się we śnie pewnemu rzymianinowi wskazując miejsce, gdzie powinien ufundować świątynię. Owo miejsce na wzgórzu eskwilińskim mimo sierpniowych upałów pokryło się śniegiem. Obecnie stoi tu bazylika Santa Maria Maggiore.

By uniknąć bałwochwalstwa hierarchowie ustalili na soborach, że cześć oddawana obrazom przechodzi na przedstawioną postać, tworząc rodzaj „pomostu" ku transcendencji[13], zatem obrazom należy oddawać należny im szacunek nie z powodu ich szczególnej mocy, cześć odnosi się do wzoru, który przedstawiają[14]. Kultowy obraz jako pośrednik w nawiązaniu kontaktu z *sacrum* nie zaliczał się do sztuki, lecz do religii[15].

Polską kulturę religijną ukształtowała różnorodność form kultu maryjnego, przekraczająca granice etniczne, wyznaniowe i środowiskowe. Pierwsze objawienie Matki Bożej w Polsce miało się zdarzyć w 1198 r.[16] Z czasem obrazów przybyło tak wiele, że pisano, iż nie ma u nas miasta, rzadko jest też wieś, w której nie czci się wizerunku maryj-

---

[13] *Dekret Wiary 15, Sobór Nicejski II (787)*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. I (325–787), ks. A. Baron, ks. H. Pietras (oprac.), Kraków 2003, s. 336.

[14] *Wzywanie, cześć i relikwie świętych oraz święte obrazy*, [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. IV/I *(1511–1870), Lateran V, Trydent, Watykan*, ks. A. Baron, ks. H. Pietras (oprac.), Kraków 2004, s. 783.

[15] H. Belting, *Obraz i kult. Historia obrazu przed epoką sztuki*, Gdańsk 2010, s. 523.

[16] A. Jackowski, *Rozwój pielgrzymek w Polsce*, [w:] *Przestrzeń i sacrum, geografia kultury w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX wieku na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, A. Jackowski (red.), Kraków 1996, s. 15.

Il. 1. Patriarchat Jerozolimski, źródło: Π. Βοκοτοπουλος, *Δύο παλαιολόγειες εικόνες στα Ιεροσόλυμα*, „Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας" 1998, nr 20, s. 298

nego[17]. Obrazy słynące cudami oficjalnie uznane przez Kościół zyskały tytuł *imagines graciosa*, a najwyżej ceniono te, które ukoronowała kapituła św. Piotra w Rzymie[18]. W 1631 r. papież Urban VIII w zakrystii bazyliki św. Piotra w Rzymie ukoronował pierwszy w okresie nowożytnym obraz – Madonna delle Febbre[19]. Koronacje siedemnastowieczne miały miejsce we Włoszech, w 1715 r. odbyła się podobna uroczystość w Dalmacji, wkrótce zaś potem w Częstochowie (1717)[20]. Żaden podlaski wizerunek nie został tak wyróżniony w I Rzeczypospolitej, w większości przypadków kult miał charakter lokalny, o jego ponadlokalnym wymiarze można mówić odnośnie do sanktuariów w Leśnej Podlaskiej i Różanymstoku.

By stać się obiektem czci wizerunek musi spełnić pewne warunki. Cechą podstawową jest przypisywana mu zdolność zapewniania korzyści wyznawcom, co zwykle oznacza uzdrowienie z chorób lub pomoc w odparciu zagrożenia[21]. Do innych należą: niespodziewane miejsce znalezienia obrazu (w lesie, w ziemi, przy studni lub źródełku, na drzewie),

---

[17] Ks. W. Nowakowski, *Obrazy cudowne*, [w:] *Encyklopedia staropolska*, t. III, Warszawa 1900, s. 271–273.

[18] A. Witkowska OSU, *Staropolski „Atlas Marianus"*, „Roczniki Humanistyczne" 1986, t. II, s. 520–521; S. Tracz, *Obrazy Sana Di Pietro z kolekcji Lanckorońskich na Wawelu jako owoc pobożności i element religijnego krajobrazu XV-wiecznej Sieny*, [w:] *Sacrum w mieście. Średniowiecze i wczesna epoka nowożytna. Wymiar religijny, kulturalny i społeczny*, D. Quirini-Popławska, Ł. Burkiewicz (red.), t. I, Kraków 2016, s. 131–150.

[19] D. Vrabelová, *Korunování milostných mariánských obrazů*, „Thelologica" 2012, R. II, cz. 2, s. 103–123; J. Garnet, G. Rosser, *Spectacular Miracles: Transforming Images in Italy from the Renaissance to The Present*, London 2013, s. 129.

[20] D. Vrabelová, *Korunování*, s. 111.

[21] M. Fullerton, *О чудотворных образах в античной культуре*, [w:] *Чудотворная икона в Византии и древней Руси*, s. 12; J. Tokarska-Bakir, *Obraz osobliwy. Hermeneutyczna lektura źródeł etnograficznych. Wielkie opowieści*, Kraków 2000, s. 281–282.

przybycie na falach rzeki albo przyniesienie przez aniołów. Czasem niezwykłe znaki wskazywały miejsce ukrycia obrazu, stawał się on źródłem niezwykłego blasku lub „krwawych łez", bywał nienaturalnie ciężki i nie pozwalał się przenieść w inne miejsce lub też przeniesiony wracał na miejsce znalezienia[22]. Czasem ikona upamiętniała objawienie Maryi, która na dowód obecności pozostawiała ślad stopy na kamieniu.

Przedmiotem naszego zainteresowania jest 28 wizerunków w dawnych unickich cerkwiach dekanatów bielskiego, drohiczyńskiego, mielnickiego i części kamienieckiego oraz w kościołach katolickich dawnych dekanatów augustowskiego, bielskiego, drohiczyńskiego, grodzieńskiego, janowskiego, knyszyńskiego, sokólskiego i węgrowskiego. Jedna ikona pochodzi z klasztoru prawosławnego w Drohiczynie, niegdyś podporządkowanego jurysdykcji metropolii kijowskiej. Nie wszystkie świątynie leżały na historycznym Podlasiu, np. Różanystok w powiecie grodzieńskim województwa trockiego, później w powiecie sokólskim województwa grodzieńskiego. Mazowiecka miejscowość Wąsosz, podobnie jak Kodeń, nie leżały na Podlasiu historycznym. Zdecydowałam się na ich omówienie ze względu na późniejszą przynależność administracyjną miejscowości, wzięłam też pod uwagę pojęcie kulturowego Podlasia.

Liczba słynących łaskami obrazów maryjnych na Podlasiu jest trudna do ustalenia, obecność wotów może świadczyć o kulcie wizerunków w kościołach parafialnych w Narwi[23], Winnej Poświętnej[24] i Seroczynie[25], ale przypuszczeń

---

[22] S. Czarnowski, *Kultura religijna*, s. 161.

[23] Archiwum Wojewodzkiego Urzędu Ochrony Zabytków (dalej: AWUOZ) Białystok, M. Woźniak, Karta ewidencyjna zabytku, 1963; AWUOZ Białystok, J. Kotyńska, Karta ewidencyjna zabytku, 1986; AWUOZ Białystok, K. Stawecki, *Matka Boska Szkaplerzna z Dzieciątkiem Jezus z kościoła parafialnego Św. Biskupa w Narwi. Dokumentacja konserwatorska*, Białystok 1997, mps, nr 5194. Śladem kultu są wota.

nie potwierdzają źródła archiwalne[26]. Tylko z literatury przedmiotu są znane ikony cieszące się kultem w Mielniku, Hryniewiczach, Siderce, Kuźnicy, Ciechanowcu i Czarnej Cerkiewnej.

Na Podlasiu charakter życia religijnego ustalił się po wojnach szwedzkich XVII w.[27], wtedy powstała większość sanktuariów, do wszystkich przybywały rzesze pielgrzymów różnych wyznań[28].

Niezwykłe wydarzenia, których źródłem miały być obrazy, spisywano w księgach cudów. Na chrześcijańskim Wschodzie były znane od IV w., od następnego stulecia także na Zachodzie. Spisywanie miraculów należało do bardzo skutecznych metod propagowania kultu, dowodziło świętości wizerunku. Na Wschodzie i na Zachodzie zapisy prowadzono odmiennie: w Kościele wschodnim w opisach naj-

---

[24] AWUOZ Łomża, C. Gwizdon, *Obraz Matki Boskiej w typie Hodegetrii, karta ewidencyjna*, 1991; M. P. Kruk, *Ikony-obrazy*, s. 118–119, 219.

[25] В. Шайдицкий, *Историко-статистическое описание церкви в с. Серочине Сокольского уезда Седлецкой губернии*, *Холмско-варшавский епархиальный вестник* (dalej: „ХВЕВ") z 1 (12) IX 1889, nr 17, s. 341; AWUOZ Warszawa, H. Struk, *Seroczyn. Obraz w ołtarzu głównym – Matka Boska z Dzieciątkiem z kościoła parafialnego p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego*, Karta ewidencyjna zabytku ruchomego, 1967 r.; J. Kotyńska-Stetkiewicz, A. Kułak, *Zabytki Sokołowa Podlaskiego i okolic*, [w:] *Sokołów Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, G. Ryżewski (red.), Sokołów Podlaski 2006, s. 609. Ks. kanonikowi Bogusławowi Bukowickiemu, proboszczowi parafii w Seroczynie, serdecznie dziękuję za pomoc.

[26] Informator *Diecezja Drohiczyńska. Spis parafii i duchowieństwa*, Drohiczyn 2004, s. 71 podaje Domanowo, Sterdyń-Łazówek, Narew, Strablę, Topczewo i Winną Poświętną, w wykazie brak miejscowości: Ciechanowiec, Ostrożany, Skrzeszew.

[27] S. Czarnowski, *Kultura religijna*, s. 80–99; A. Królikowska, *Obraz religijny – stałość i zmienność znaczeń*, „Przegląd Religioznawczy" 2013, nr 2, s. 157.

[28] *Cudowny obraz Bogarodzicy w Różanymstoku, z dodatkiem modlitw i pieśni do N. Maryi Panny oraz króciutkiej kroniki Różanostockiego Kościoła*, [wydał Ks. H. K. Pr. R. S. T. M], Wilno 1857; *Księga cudów przed ikoną Matki Bożej w Starym Korninie dokonanych*, A. Mironowicz (oprac.), Białystok 1997.

ważniejsze były elementy nadprzyrodzone, w rzymskokatolickim zaś podkreślano wiarygodność cudu. Niemniej jednak w odniesieniu do słynących cudami ikon na obszarze I Rzeczypospolitej należy mówić o silnym wpływie zachodniego typu miraculów na księgi prawosławne, które w niewielkim stopniu różniły się od katolickich[29]. Problemem Podlasia jest zaginięcie większości takich ksiąg, zachowały się tylko w przypadku pięciu ośrodków (Leśna, Miedzna, Ostrożany, Różanystok, Topczewo)[30]. W przypadku ikon unickich znane są księgi cudów w Wasilkowie i Starym Korninie[31].

W części sanktuariów funkcjonują toposy kultury chrześcijańskiej, takie jak odcisk stopy Matki Bożej na kamieniu, niezwykłe uratowanie się obrazu z pożaru, samoistne przeniesienie się na wybrane przez wizerunek miejsce itd. Ten nadzwyczaj interesujący wątek, który może wyjaśnić wiele nierozpoznanych zjawisk w podlaskiej kulturze (takich jak ponadkonfesyjne fenomeny kulturowe, przemiany w języku, przepływ idei i motywów) wymaga przeprowadzenia pogłębionych badań.

Słynące cudami obrazy pełniły ogromnie ważną społeczną rolę: poza oczywistymi funkcjami religijnymi przyczyniły się do budowy ponadkonfesyjnej mentalności religijnej zwłaszcza w XVII w., co na terytorium kulturowym Podlasia było wartością nie do przecenienia[32]. Cechą podlaskiej kultury jest przejmowanie słynących łaskami wizerunków przez zmieniające się modele kulturowe. Nie wiemy, czy

---

[29] W. Łoś, *Księga cudow Najświętszej Marii Panny monasteru Bazylianów w Poczajowie: analiza ponadkonfesyjnej mentalności religijnej (XVII–XIX w.)*, „Orientalia Christiana Cracoviensia" 2018, nr 10, s. 119–120.

[30] A. Bosiacka, *Religijność na Podlasiu w świetle ksiąg cudów z XVI–XVIII w.*, Warszawa 2007, passim.

[31] *Księga cudów przed ikoną Matki Bożej w Starym Korninie dokonanych*, A. Mironowicz (oprac.), Białystok 1997; P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII w.*, Białystok 2003.

[32] W. Łoś, *Księga cudów*, s. 111.

próba ich usunięcia wywoływała opór wiernych, zapewne również by nie wywoływać niepokojów administracja pozostawiała je w świątyni, tworząc nie tylko nowe opowieści na ich temat, lecz także ustalając nowe terminy świąt. Być może ich pozostawienie w świątyni miało na celu przyciągnięcie pielgrzymów po zniesieniu unii brzeskiej. Ślad takich działań można dostrzec wokół ikony w cerkwi Zwiastowania NMP w Supraślu. Olejnemu obrazowi o cechach malarstwa siedemnastowiecznego po zniesieniu unii brzeskiej przydano nową historię, według której miała zostać podarowana przez Józefa Sołtana w pierwszych latach XVI w. Ponieważ darczyńca był biskupem smoleńskim, uznano, że pierwowzorem podarowanego obrazu była ikona Matki Boskiej Smoleńskiej; różnice ikonograficzne objaśniono przemalowaniami dokonanymi po rzekomym zniszczeniu ikony w czasie pożaru. Tezę o tworzeniu kultu ikony od nowa potwierdza fakt, iż w okresie unickim święto ikony supraskiej przypadało na 25 marca, czyli na dzień Zwiastowania NMP, dopiero w XIX w. ustalono je na dzień święta obrazu ze Smoleńska.

Wspomnianą obecność wiernych różnych wyznań chrześcijańskich odnotowano w wielu sanktuariach, w Różanymstoku pojawiały się także mieszkające w okolicy Tatarki, w Supraślu – ewangelicy. Ten bardzo ciekawy wątek nadal nie został w pełni wyjaśniony i czeka na swego odkrywcę.

W bardzo skróconym opisie obrazów zajmę się czasem, okolicznościami i pochodzeniem tematu, co znakomicie ilustruje tezę o swobodnym przepływie motywów sztuki religijnej. Ze względu na znaczną liczbę opisanych wizerunków ograniczyłam się do przedstawienia tylko sanktuariów maryjnych. Określenia i k o n a i o b r a z będą stosowane wymiennie. Spróbuję również przedstawić historyczne tło objawień, zapewne przyczyniające się do ich liczby.

Podlasie to „Ziemia Objawień", obszar, na którym według wierzeń objawiło się wiele obrazów, zdecydowanie rzadziej figur, zwanych równie powszechnie co niewłaściwie

„cudownymi". Ze względu na nieprecyzyjność określenia „obraz cudowny" w rozważaniach będziemy się posługiwać mianem „słynący cudami" lub „słynący łaskami", jako terminem lepiej ujmującym problematykę związaną z fenomenem *imago miraculosa* lub *imago gratiosa*. Takie określenia, obok *imago valde gratiosa*, *imago devotione populi celebris*, pojawiają się w aktach wizytacji kanonicznych[33].

Podstawowym pytaniem jest liczba objawień na względnie niewielkim obszarze historycznego Podlasia. Według Zygmunta Glogera był to „pas ziemi długi na mil trzydzieści kilka, a szeroki kilka do kilkunastu, ciągnący się z północy od jezior Rajgrodzkiego i Necko, w kierunku południowym aż pod Radzyń i Parczów"[34]. Z tym względnie niewielkim obszarem historia obeszła się wyjątkowo niełaskawie, dzieje regionu są bowiem naznaczone wieloma najazdami, wojnami, epidemiami i głodem, które doprowadziły do śmierci bardzo wielu mieszkańców i/lub pozbawiły dobytku. Skutkiem średniowiecznych walk Krzyżaków i Litwinów – wspieranych przez wojska polskie – z Prusami i Jaćwingami była eksterminacja tych plemion, nie szczędziły regionu wojny między Wielkim Księstwem Litewskim i Mazowszem. W późnym średniowieczu i początkach ery nowożytnej nie było lepiej, na przełomie XV w. i XVI w. notujemy cztery wojny moskiewskie (1492–1537), od 1480 r. po 1537 r. trwały niemal rokroczne pochody Tatarów krymskich; ostatni najazd udaremniono w 1530 r.[35]

---

[33] *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, A. Jackowski (red.), Kraków 1996, s. 107.

[34] Z. Gloger, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900, s. 211.

[35] J. Ochmański, *Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów Krymskich w XV–XVI w.*, [w:] *Studia i materiały do historii wojskowości*, Warszawa 1960, s. 349–398, cyt. za: R. Rokicki, *Gotyckie cerkwie na Litwie – inne spojrzenie*, „Modus. Prace z historii sztuki" 2006, t. VII,

Chociaż przez kilka dekad XVI i XVII w. Podlasie nie było obszarem działań wojennych, ogarnęły je niepokoje religijne i konflikty o świątynie, jako że wielu zwolenników znalazła tu Reformacja. Na Podlasiu działali wybitni przedstawiciele ruchu reformatorskiego, wśród nich Jan Kiszka[36], superintendent zborów ariańskich na Podlasiu Marcin Krowicki[37], teolog protestancki i autor pism antytrynitarskich Piotr z Goniądza[38]. We wsi Budne koło Goniądza przyszedł na świat Szymon Budny, teolog, pastor kalwiński i później ariański, autor *Katechizmu nieświeskiego* i tłumacz Biblii wydanej w Nieświeżu w 1572 r.[39] Stypendia Jednoty Litewskiej dla studentów teologii umożliwiły kandydatom podjęcie studiów w Lejdzie, Marburgu, Heidelbergu, Frankfurcie i Berlinie, z czego skorzystał m.in. węgrowski kaznodzieja Gabriel Dyjakiewicz, superintendent zborów podlaskich[40].

Z egzulantami religijnymi pojawiło się na Podlasiu wiele ważnych postaci, obecność arian w Zabłudowie i majątkach Radziwiłłów (Białostoczek, Kuriany i Dojlidy) spowodowała liczny napływ współwyznawców w okresie najazdu szwedzkiego. Majątek Dojlidy od 1629 r. dzierżawił Samuel Przypkowski, wybitny ariański pisarz, poeta, działacz religijny

---

s. 106; J. Ochmański, *Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów Krymskich w XV–XVI w.*, [w:] *Studia i materiały do historii wojskowości*, Warszawa 1960, s. 349–398.

[36] J. Tazbir, *Jan Kiszka*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 502, 507–508.

[37] J. Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego na Litwie*, t. I, Poznań 1843, passim.

[38] J. Jasnowski, *Piotr z Goniądza, życie, działalność i pisma: studium z dziejów ruchu religijnego w Polsce w drugiej połowie XVI stulecia*, „Przegląd Historyczny" 1936, t. XXXIII, s. 5–58.

[39] J. Kamieniecki, *Szymon Budny – zapomniana postać polskiej reformacji*, AUW nr 2373, Wrocław 2002; Tenże, *Polemika z katolicyzmem i prawosławiem w Katechizmie nieświeskim Szymona Budnego*, „Studia Białorutenistyczne. Historia, socjologia, kulturoznawstwo" 2015, nr 9, s. 12.

[40] E. Bagińska, *Edukacja kaznodziejów*, s. 65, 69.

i polityczny, tu powstało wiele jego pism. Mieszkał tu poeta Zbigniew Morsztyn[41], w 1657 r. we wsi Białostoczek osiadł historyk arianizmu Andrzej Lubieniecki, wreszcie ożywioną działalność polityczną prowadzili Mikołaj i Gabriel Lubieniecczy[42].

W połowie XVII w. Podlasie stało się teatrem wojen i przemarszów wojsk. W czasie potopu szwedzkiego opanowane przez nieprzyjaciela ziemie były terenem walk sił szwedzkich z wiernymi królowi chorągwiami Pawła Sapiehy. Plany z przełomu 1655 i 1656 r. zakładały, że pod bezpośrednie panowanie szwedzkie zostaną włączone m.in. Żmudź i części terytorium Litwy, zaś na Podlasiu (oraz Mazowszu, Polesiu i Litwie) miały powstać księstwa lenne. Wprawdzie Karol Gustaw nie poparł zamysłów Bogusława Radziwiłła, zmierzających do utworzenia własnego państewka pod szwedzką protekcją, lecz na mocy traktatu w Radnot magnat miał zachować prawa do dziedzicznych posiadłości radziwiłłowskich, Podlasie zaś podzielono między Kozaczyznę, Szwedów i księcia Siedmiogrodu Jerzego Rakoczego[43]. Kiedy wojska Karola Gustawa wkroczyły na Litwę, Janusz i Bogusław Radziwiłłowie mogli podjąć próbę realizacji swych dawnych planów dynastycznych, zmierzających do utworzenia osobnego księstwa z panującą dynastią Radziwiłłów.

W 1656 r. w Narwi grupowały się oddziały hetmana polnego Wincentego Gosiewskiego; zacięte walki toczyły się w pierwszej połowie 1657 r., sprzymierzone ze Szwedami wojska siedmiogrodzkie wtargnęły do Rzeczypospolitej, przechodząc m.in. przez Gródek i Drohiczyn i niszcząc je. W twierdzy w Tykocinie okopali się zwolennicy proszwedz-

[41] J. Tazbir, *Bracia polscy w Zabłudowie i Dojlidach*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce" 2008, t. LII, s. 6–8.

[42] Tamże, s. 11.

[43] K. Żojdź, *Traktat z Radnot i udział Bogusława Radziwiłła w planach podziału Rzeczypospolitej*, „Studia Historyczno-Wojskowe" 2015, t. V, s. 178–179.

kiej polityki Radziwiłłów, zaś przywódcą obozu antyradziwiłłowskiego był popierany przez króla oraz szlachtę mielnicką i drohiczyńską Paweł Sapieha. Odzyskanie Tykocina w styczniu 1657 r., latem zaś odwrót wojsk siedmiogrodzkich wyznaczyły kres okupacji[44].

Nie był to wcale kres dramatów, wkrótce bowiem wznowiono działania wojny polsko-rosyjskiej. W 1659 r. wojska moskiewskie zajęły Zabłudów, w następnym roku żołnierze wymordowali w kościele wiernych zebranych na nabożeństwie w dniu Bożego Narodzenia[45]. Zniszczeń dopełniły przemarsze zbuntowanych wojsk koronnych i litewskich w latach 1662–1663, które nie otrzymawszy zapłaty grabiły miejscową ludność.

Kolejne nieszczęścia dotknęły region w latach III wojny północnej (1700–1721). Na Podlasie w 1704 r. ponownie wkroczyli Szwedzi, Tykocin zajęło wojsko wołoskie i kozackie, później także rosyjskie i saskie[46]. Po kilku dekadach konfederaci barscy w marszu z Bielska do Białegostoku zrujnowali kalwiński zbór w Zabłudowie[47], ich ofiarą stał się pałac Czapskich w Dobrzyniewie. Nieustannemu grabieniu ulegały skarby cerkwi i kościołów; źródła dotyczące cerkwi w Supraślu wielokrotnie notują w odniesieniu do sprzętów cerkiewnych „Moskwa wzięła". Uległy też one uszczupleniu w czasie insurekcji kościuszkowskiej, kiedy biskup łucki Adam Naruszewicz wydał duchownym parafialnym zezwolenie na przekazywanie darów na potrzeby insurekcji; oddawano wówczas m.in. dzwony kościelne, kielichy mszalne,

---

[44] J. Maroszek, *Życie polityczne*, [w:] *Historia województwa podlaskiego*, A. Dobroński (red.), Białystok 2010, s. 99–100; J. Płosiński, *Potop szwedzki na Podlasiu 1655–1657*, Zabrze 2006.

[45] J. Maroszek, *Dzieje zboru kalwińskiego w Zabłudowie w latach 1608–1668*, [w:] *Mój Kościół w historię wpisany. Księga pamiątkowa ofiarowana ks. prof. T. Krahelowi*, ks. T. Kasabuła, ks. A. Szot (red.), Białystok 2007, s. 279.

[46] J. Maroszek, *Życie polityczne*, s. 101–102.

[47] J. Maroszek, *Dzieje zboru kalwińskiego*, s. 288.

korony z obrazów i wota, np. 40 darów wotywnych z obrazu Matki Bożej Szlacheckiej w Tykocinie oraz 9 kielichów, puszkę i lichtarze. Wszystkie działania wojenne wiązały się ze zniszczeniami, których nie sposób wymienić[48].

Nie oszczędzały regionu plagi szarańczy, powodzie i ostre zimy[49]. W 1653 r. i trzy lata później na Podlasiu zapanowała zaraza, wkrótce potem mieszkańców zdziesiątkowało morowe powietrze i głód[50]. Epidemie, często poprzedzane latami nieurodzaju, drożyzną i głodem, kilkakrotnie dotykały ludność w drugiej i trzeciej dekadzie XVII w., wiele ofiar pochłonęło morowe powietrze w Orli, Zabłudowie, Bielsku, Surażu, Wasilkowie, Dobrzyniewie i Kleszczelach, zaraza grasowała w Tykocinie, Dojlidach, Bielsku, Augustowie, Strabli, Surażu, Węgrowie, Wasilkowie i Choroszczy[51]. Pomór, który nastąpił po wielkim głodzie w 1710 r., pochłonął ponad 30 tysięcy ofiar[52]. Dramatyczne wydarzenia towarzyszące wojnie północnej najmocniej odczuli mieszkańcy ziemi drohiczyńskiej, gdzie wojska szwedzkie rozpowszechniły dżumę, apogeum zarazy przypadło na lata 1704–1714[53].

Do ogromnych zniszczeń na zdominowanym przez zabudowę drewnianą Podlasiu przyczyniły się pożary. Pastwą płomieni padały zamki hospodarskie, dwory, rezydencje

---

[48] Tamże, s. 106–107.

[49] S. Namaczyńska, *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1648–1696, cz. I, Zjawiska meteorologiczne i pomory*, Lwów 1937, s. 26.

[50] Tamże, s. 150, 160, 183.

[51] M. Sierba, *Morowe powietrze w Orli, na Podlasiu i w Rzeczypospolitej w listach urzędników podlaskich Krzysztofa II Radziwiłła Macieja Berżeńskiego i Stanisława Kurosza*, „Studia Podlaskie" 2016, t. XXIV, s. 44–52.

[52] W. Zahorski, *Morowe powietrze na Litwie*, „Litwa i Ruś", R. II, t. IV, z. 3, s. 141–143; I. Grochowska, *Klęski elementarne na Podlasiu na przełomie XVII–XVIII w.*, „Białostocczyzna" 1993, nr 2, s. 10–11.

[53] I. Grochowska, *Klęski elementarne na Podlasiu na przełomie XVII–XVIII w.*, s. 10.

i całe miasta, m.in. Brańsk, Tykocin, Bielsk, Suraż, Goniądz i Drohiczyn. Około 1519 r. spłonął zamek w Tykocinie, kilka dekad później w Bielsku, a w 1603 r. w Surażu. Szczególnie liczne w 1621 r. pożary zniszczyły całe miasta, o czym informowano Krzysztofa Radziwiłła: „Miast też polskich tymi czasy razem siła pogorzało: Tykocin wszytek, Goniądz, [...] Węgrów, dziś tydzień jak pogorzał i kościół. [...] W Tykocinie tylko spichlerz W. Ks. M. został". W czasie wojen szwedzkich spłonął Sokołów, wojska Iwana Chowańskiego spaliły Boćki, Tatarzy zaś Augustów, w Tykocinie zgorzało 25 domów i cerkiew unicka[54].

Okupacyjne władze nakładały na mieszkańców dotkliwe kontrybucje: w 1710 r. wojska rosyjskie, a pięć lat później wojska saskie. W pierwszych latach wieku XVIII w okolicach Tykocina obozowało 15 tysięcy żołnierzy moskiewskich, a nieopodal 10 tysięcy saskich[55].

Przez ponad dwa stulecia mieszkańcy Podlasia byli w bardzo trudnej sytuacji nie tylko z powodu morowego powietrza, pożarów, głodu i wojen. Przy rosnącej liczbie zwolenników Kościołów reformowanych, wspieranych przez potężnych magnatów, malała liczebność wiernych Kościołów katolickiego i prawosławnego. Prowadziło to do niesnasek między wiernymi Kościoła katolickiego, prawosławnego, unickiego i Kościołów reformowanych, rosło zagrożenie wojnami religijnymi, nade wszystko przy ogromnych ambicjach rodów magnackich z księciem Januszem Radziwiłłem na czele, rosła też społeczna i polityczna dezintegracja.

---

[54] J. Maroszek, *Pożary w miastach podlaskich do końca XVIII w.*, [w:] *Ars historiae. Historia artis. Prace ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi*, E. Dubas-Urwanowicz, J. Maroszek (red.), Białystok 2012, s. 188–195.

[55] J. Wiśniewski, *Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie*, [w:] *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski (red.), t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 12–14.

Wpływ dramatycznych wydarzeń na pamięć zbiorową mieszkańców Podlasia nie został dotychczas rozpoznany. Wiadomo, że tatarskie najazdy na południowowschodnie ziemie Rzeczypospolitej ukształtowały zbiorową pamięć na kilka wieków[56], można przypuszczać, że podobnie było na Podlasiu, wielokrotnie pustoszonym atakami nieprzyjaciół i klęskami elementarnymi.

W tych dramatycznych okolicznościach pozostawiona własnemu losowi ludność szukała opieki i wsparcia Opatrzności, której mogłaby zawierzyć swój los. Najczęściej pośredniczką była Matka Boża, nieco rzadziej święci. Inspiracją rozwoju kultu maryjnego była także idea Odrodzenia Maryjnego, znana w Europie na przestrzeni kilku stuleci, najbujniej rozkwitająca w XIV i XV w. Była to epoka „wzmocnienia" Maryi jako pośredniczki między wiernymi i Bogiem, a także Jej dominacji w myśli teologicznej, w psychologii zbiorowej i indywidualnej. Powstały wówczas nowe formy kultu i święta maryjne, „odkrywano" obrazy przypisywane św. Łukaszowi[57]. Idea ta wyjaśnia fenomen bujnego rozkwitu różnych form kultu maryjnego od końca XIV w. po XVII w.[58] Podobnie jak w siedemnastowiecznej Polsce, także na Podlasiu pojawiły się liczne nowe miejsca pielgrzym-

[56] A. Gliwa, *Powstawanie lokalnych kultów maryjnych i świętych patronów na Rusi Czerwonej po najazdach tatarskich jako dyskurs religijny w Rzeczypospolitej epoki nowożytnej*, „Tematy i Konteksty" 2014, nr 4, s. 380. Zdaniem autora podczas 16 najazdów w latach 1618–1699 potencjał gospodarczy ziemi przemyskiej zmalał o ok. 80%; tamże, s. 381. Nie są znane podobne wyliczenia odnośnie do Podlasia.

[57] G. Cracco, *La grande stagione dei santuari mariani: XIV–XVI secolo*, [w:] *I santuari cristiani d'Italia. Bilancio del censimento e proposte interpretative*, A. Vaushez (red.), Roma 2007, s. 17–44.

[58] М. Плюханова, *„Богородичное возрождение": к постановке проблемы*, [w:] *Древняя русь: Пространство книжного слова историко-филологические исследования*, Москва 2015, s. 256–293.

kowe[59]. *Miracula* pełniły ważne role społeczne: wzmacniały wiarę, integrowały społeczność i przydawały splendoru miejscom, w których miały się dokonać.

Opisane wydarzenia z pewnością wywarły silny wpływ na liczne na Podlasiu objawienia słynących cudami obrazów, lecz skala ewentualnych wpływów tych wydarzeń wymaga przeprowadzenia pogłębionych badań. Faktem jest, że na interesujących nas ziemiach od XVII do końca pierwszej tercji XIX w. wierni otaczali kultem znaczną liczbę wizerunków, którym przypisywali niezwykłą moc, toteż sanktuaria okrywają ten obszar dość licznymi punktami. W większości przypadków były to miejsca kultu lokalnego.

Najstarsze zachowane wizerunki maryjne na Podlasiu pochodzą z połowy XVI w. Ten dość późny okres wynika raczej ze zniszczeń substancji zabytkowej, niż z braku wcześniejszych dzieł. Podlasie zostało dość późno skolonizowane, co zapewne wywarło wpływ na kulturę religijną, podobnie jak na ziemiach ruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie brak danych nie pozwala wiązać z określonym miejscem kultu trzech ikon z przełomu XV i XVI w.[60] Dzieła z dwóch następnych stuleci zarówno na Podlasiu jak i ziemiach ruskich są liczniejsze, na dynamikę objawień wpłynęły wydarzenia historyczne.

Ujęte w katalogu słynące łaskami wizerunki maryjne tworzą zespół czterdziestu pięciu obrazów w kościołach i cerkwiach. Spośród nich szesnaście ikon z cerkwi unickich i prawosławnych pozostało na Podlasiu, dwanaście zaginęło w różnych okolicznościach, głównie w przededniu pierwszej wojny światowej i jej początkach. Wywieziono

---

[59] J. Poklewski, *Przyczynki archiwalne do dziejów kościoła NMP w Jarosławiu*, AUNC 1987, z. 161, s. 68.

[60] B. R. Vitkauskienė, *Obraz jako jeden z przejawów kultu maryjnego w Wielkim Księstwie Litewskim. Ikony na Litwie*, [w:] *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego, Analizy i obrazy*, Kraków 2011, s. 269.

wówczas dziewięć ikon: z Białegostoku, Gródka, Horodyszcza, Rajska, Starego Kornina, Supraśla, Wasilkowa i Zawyk. Dwa lata wcześniej prawosławne zakonnice zabrały do Rosji ikonę z Łazowa. Nieznane są losy zaginionych w nieustalonym czasie ikon z Żurobic i Żerczyc, w 1985 r. spłonęła ikona z Jaczna. Spośród pozostałych na Podlasiu szesnastu obrazów pięć trafiło do kościołów katolickich po zamknięciu lokalnych cerkwi prawosławnych (wcześniejszych unickich): w Grodzisku „Biskupim", Hodyszewie, Hołubli, Lipsku i Łosicach. Dwie ikony, w Juchnowcu i Strabli, przez cały czas funkcjonowały w tych samych kościołach katolickich, a ikona w Drohiczynie niezmiennie pozostawała w cerkwi prawosławnej. Obraz w unickiej cerkwi w Rybołach pozostał w miejscowości po przyjęciu prawosławia. Dziewięć ikon pozostaje obiektem czci w cerkwiach prawosławnych: w Bielsku (Narodzenia NMP), Brańsku, Drohiczynie, Grodzisku „Butlerskim", Kożanach, Narojkach, Nosowie, Puchłach i Rybołach.

Trzy bardzo ciekawe, zbliżone pod względem ikonograficznym ikony: w Bielsku Podlaskim, Brańsku i Jacznie, były powtórzeniem nieznanego dziś pierwowzoru. Nie można wykluczyć, że była nim bizantyńska ikona przechowywana w Patriarchacie Jerozolimskim, datowana na przełom XIV i XV w. W obu charakterystyczne są podobne, nadmiernie wydłużone oblicza Jezusa, co jest szczególnie czytelne w ikonie brańskiej, niesłusznie identyfikowanej z Tychwińską, która zresztą nie była dziełem ruskim.

Pierwowzorami pozostałych są ikony: Salus Populi Romani, obrazy z Borun, Żyrowic, Matki Boskiej Opieki i Hagiosoritissy, w dwóch przypadkach (Rajsk, Stary Kornin) temat z powodu braku obiektów nie został ustalony.

W XVI–XVIII w. prócz omówionych ikon objawiło się siedemnaście wizerunków maryjnych, otoczonych kultem w kościołach katolickich, tworzących łącznie z ikonami grupę czterdziestu pięciu wizerunków. Do tej liczby należy

dodać zaginione obrazy, o których mamy zbyt skąpe informacje, by poddać je analizie, jak obraz Hodegetrii w kościele Podwyższenia Krzyża Świętego w Seroczynie, wcześniej znajdujący sią w miejscowej cerkwi, od 1611 r. unickiej; śladem kultu są skromne wota zachowane w tzw. starym kościele w Seroczynie.

Spośród siedemnastu słynących łaskami obrazów maryjnych w kościołach rzymskokatolickich osiem to obrazy Hodegetrii. Siedem z nich (Klimówka, Korycin, Leśna, Ostrożany, Różanystok, Studzieniczna, Topczewo) jest oparta na Obrazie Jasnogórskim, wywóz jego kopii potwierdzają źródła już w XVII w., praktykom sprzyjała wiara, że sprowadzona z Częstochowy kopia przejmowała część mocy oryginału[61]. Dwa wizerunki (Ciechanowiec, Wąsosz) przedstawiają Matkę Boską z Dzieciątkiem trzymającą kwiat w prawej dłoni, wykazują one ikonograficzne związki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem z Trok. Do wyjątków należały wizerunki w Kodniu, Krypnie (wariant obrazu Salus Populi Romani), Płonce i Miedznej, oparte na odmiennych wzorach.

Z analizy porównawczej ikonografii otoczonych kultem wizerunków w kościołach rzymskokatolickich i cerkwiach prawosławnych wypływa kilka wniosków.

Na obszarze Podlasia i ziemiach sąsiadujących funkcjonował swobodny przepływ idei, prowadzący do ujednolicania kultury na obszarze większym niż granice Podlasia, obejmującym również zachodnią część ziem białoruskich. Na wyznaczonym obszarze katolickie obrazy w przeważającej części wywodziły się z Obrazu Jasnogórskiego, unickie zaś z różnych pierwowzorów, nie w każdym przypadku możliwym do zrekonstruowania. Nie zyskały popularności katolickie obrazy o oryginalnej ikonografii, mianowicie kodeński, budzieszyński, krasnoborski, miedzneński, ostrożań-

[61] A. Kunczyńska-Iracka, *Ludowe obrazy Matki Boskiej Częstochowskiej*, „Studia Claromontana" (dalej: SC) 1982, nr 2, s. 278 i n.

ski i płonkowski. Nie ma dowodów potwierdzających intensywne przyjmowanie katolickich wzorców, choć takie procesy w przypadku innych tematów malarstwa religijnego były powszechne. W tym kontekście wartym uwagi fenomenem jest wspomniane przejęcie wzorca unickiej ikony z Supraśla w kościele domanowskim.

Nie znalazły szerszego upowszechnienia dwie moskiewskie ikony: Hodegetrii w Juchnowcu i Hagiosoritissy w Strabli, ani ikona Matki Boskiej Włodzimierskiej, jednej z najsławniejszych ikon Państwa Moskiewskiego, która miała trafić do klasztoru w Supraślu jako dar królowej Heleny.

Do najważniejszych wizerunków na Podlasiu należał relief w kościele w Leśnej Podlaskiej, jego malowana kopia w cerkwi w Nosowie po zniesieniu unii brzeskiej trafiła do cerkwi prawosławnej i pozostaje w kulcie.

Katalog sanktuariów maryjnych na Podlasiu

1. Białystok (zaginiona)

W dawnej unickiej cerkwi św. Mikołaja była przechowywana nieznana dziś ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem[62], w 1915 r. wywieziona do Rosji[63]. Przedstawiona w półpostaci Matka wskazywała Syna gestem Hodegetrii. Czas i miejsce powstania nie są znane. Po kasacie unii brzeskiej na miej-

[62] Ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902, s. 45. W literaturze rosyjskiej powtarza się informacja, iż ikona była przechowywana w klasztorze w Białymstoku w guberni grodzieńskiej (Е. Поселянин, *Богоматерь. Описание Ее земной жизни и чудотворных икон*, t. II, Москва 2002, s. 776).

[63] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca i cudowne ikony. Prawoslawne sanktuaria na Białostocczyźnie*, Białystok 2006, s. 165; il.; J. Charkiewicz, *Tobą raduje się całe stworzenie*, Warszawa 2014, s. 27.

scu unickiej wzniesiono cerkiew prawosławną[64]. Okoliczności pojawienia się ikony w Białymstoku pozostają nieznane, zachowała się niepotwierdzona wiadomość, jakoby w czasie budowy cerkwi prawosławnej przechowywano ją w Dojlidach, od lat była uznawana za słynącą cudami[65]. Na podstawie liczby wotów można sądzić, że kult rozwinął się zwłaszcza w ostatniej tercji XVIII w. Zachowała się wzmianka o przeniesieniu jej do prawosławnej cerkwi w 1833 r.[66], ale takiej świątyni wtedy nie było.

Należy odrzucić pojawiające się w literaturze przedmiotu przypuszczenie, że ikona była kopią obrazu z Supraśla[67] namalowaną po przyjęciu przez klasztor unii, co miało pozbawić prawosławnych obiektu kultu[68]. Wyklucza to analiza obu obrazów, zdecydowanie różniących się ikonografią. W mieście i okolicy niewielu było prawosławnych, nie było cerkwi prawosławnej[69]. Wiadomo, że do Supraśla przybywali wierni różnych wyznań chrześcijańskich[70], zatem przyjęcie unii nie oznaczało zmiany konfesji pielgrzymów.

---

[64] K. A. Jabłoński, *Projekty architektoniczne białostockich cerkwi z pierwszej połowy XIX w. w Rosyjskim Państwowym Historycznym Archiwum w Sankt Petersburgu*, [w:] *Kościoły a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński (red.), Białystok 2005, s. 123 i n.

[65] Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, Воронеж 1899, s. 43. Reprodukcja ikony zob. *Православный календарь на 1960 г.*, Варшава 1959, s. 114, cyt. za: G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 165; il.; J. Charkiewicz, *Tobą raduje się*, s. 27.

[66] *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913-й год*, Белосток 1913, s. 42.

[67] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 164; J. Charkiewicz, *Tobą raduje się*, s. 26–30; A. Mironowicz, *Nieznane dokumenty do dziejów cerkwi białostockich z początku XIX w.*, „Białostocczyzna" 1999, nr 14, s. 33.

[68] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 164–165.

[69] Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, Teki Glinki, T. 177, 1, Dzieje kaplicy, s. 15.

[70] Taką informację zamieszcza m.in. Ewgenij Poseljanin, por. Е. Поселянин, *Сказание о чудотворных иконах*, t. II, Москва 2002, s. 490.

2. Bielsk Podlaski

Ikona w cerkwi Narodzenia NMP przedstawia Matkę trzymającą Syna na lewym ręku, Jezus prawą dłonią błogosławi, w lewej trzyma rozwinięty rotulus[71]. Obraz był wielokrotnie przemalowywany, oryginalna malatura na dłoni Matki była warstwą ósmą[72]. Wzmiankuje ją opis z 1637 r., w pierwszej połowie XVIII w.[73] powstała kopia obrazu, co świadczy o jego wyjątkowości.

Proweniencja ikony nie jest znana, może ją wskazywać detal w postaci półplastycznych aureoli z motywem akantu, rzadki w piętnasto- i szesnastowiecznej sztuce ruskiej, popularny na obszarze italokreteńskim[74], np. w ikonie Madre della Consolazione Nikolaosa Tzafouresa[75] z końca XV w.[76] Nie można wykluczyć, że ikona wywodzi się z kręgu szkoły kreteńskiej[77], być może powstała w połowie XVI w.[78] jako dzieło jednego z mistrzów malujących freski w Supraślu.

---

[71] AWUOZ Białystok, M. Puciata, M. Orthwein, *Obraz Matki Boskiej z XVII w. Cerkiew p.w. Narodzenia NMP. Dokumentacja konserwatorska* (mps), Warszawa 1971, s. 2; AWUOZ Białystok, J. Pyzia, Karta ewidencyjna zabytku, 1986, nr 4180; AWUOZ Białystok, J. Pyzia, Karta ewidencyjna zabytku, 1987, nr 4179; J. Tomalska, *Ikony*, Białystok 2005, s. 30–31; M. Janocha, *Icon painting in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth-Eighteenth Centuries*, „Acta Historiae Artium Balticae" 2008, nr 2, s. 84, il.; Tenże, *Ikony w Polsce. Od średniowiecza do współczesności*, Warszawa 2008, s. 103.

[72] M. Puciata, M. Orthwein, *Obraz Matki Boskiej z XVII w.*, s. 1.

[73] AWUOZ Białystok, J. Pyzia, Karta ewidencyjna zabytku, 1986, nr 4180. Ikona znajduje się w cerkwi Preczystieńskiej w Bielsku.

[74] I. Bentchev, E. Haustein-Bartsch, *Muttergottesikonen*, Bielefeld 2000, s. 52, il. 24.

[75] Tamże, s. 68, il. 35.

[76] Tamże, s. 70, il. 36.

[77] M. Gryc, *Bielska Hodegetria. Zarys studium historyczno-ikonograficznego*, „Artifex. Pismo młodego pokolenia historyków sztuki" 2006, nr 9, s. 12.

[78] M. Janocha, *Ikony w Polsce*, s. 103; Tenże, *Icon Painting in the Grand Duchy of Lithuania*, s. 85.

Il. 2. Bielsk Podlaski, Cerkiew Narodzenia NMP, źródło: J. Tomalska, *Ikony*, Białystok 2005, s. 31

3. Brańsk

W filialnej cerkwi św. Szymona Słupnika jest przechowywana ikona Hodegetrii[79] z XVI/XVII w.[80] Maryja skłania głowę ku Synowi, Jezus w lewej dłoni trzyma zwój. Złote tło ikony zdobi ornament czterolistnej rozety, nimb Matki dekoruje wić roślinna. Ikonę przykrywa drewniany okład z koronami nad głowami postaci[81]. Czas i okoliczności pojawienia się ikony nie są znane, świadectwem kultu są wota z XVII i XVIII w. z łacińskimi napisami[82]. Ikonografia przypomina schemat ikony Tychwińskiej, od której różni się proporcjami ciała Chrystusa, układem nóg i gestem lewej dłoni Matki. Przeciw łączeniu ikon w Brańsku i Tychwinie przemawia to, że druga z nich przed 1839 r. nie była znana na Podlasiu[83] ani w sztuce ziem białoruskich i ukraińskich[84].

---

[79] Reprodukcja ikony: J. Charkiewicz, *Tobą raduje się*, s. 38. Zdaniem autora ikona była darem księżnej Heleny, żony Aleksandra Jagiellończyka i pochodzi z początku XVI w.; tamże, s. 37; J. Tomalska, *Ikona Matki Bożej Hodegetrii z Brańska. Rozważania ikonograficzne*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego" (dalej: „BKWP") 2012, nr 18, s. 37–58.

[80] AWUOZ Białystok, J. Kotyńska, Karta ewidencyjna zabytku, 1983, nr 5623; AWUOZ Białystok, A. Kamińska, M. Brodzka, konsultacja: S. Niedźwiedzka, *Dokumentacja konserwatorska ikony Matki Boskiej Tychwińskiej z cerkwi filialnej w Brańsku, parafii prawosławnej w Maleszach, Nr 4036* (mps), Warszawa 1986, s. 1; L. Stalończyk, *Zabytki ruchome zakonserwowane w latach 1985–1990*, BWKP 1996, nr 2, s. 105.

[81] Okład, zapewne z ostatniej ćwierci XVIII w., różni się w detalach od formy malarskiej (A. Kamińska, M. Brodzka, S. Niedźwiedzka, *Dokumentacja konserwatorska*, s. 7–10).

[82] Tamże, s. 15.

[83] Ikony z takim przedstawieniem na Zachodnim Polesiu pojawiły się w końcu XIX w.; *Іканапіс Заходняга*, s. 320.

[84] Ў. Р. Карелін, М. П. Мельникаў, *Распаўсюжданне іканаграфічных сюжетаў ў іканапісе Беларусі XVI – нач. 20 стст.*, „Przegląd Wschodni" 2000, t. VII, z. 3, s. 679, tab. 7.

Il. 3. Brańsk, Cerkiew filialna św. Jana Teologa, źródło: J. Tomalska, *Ikona Matki Bożej Hodegetrii z Brańska, Rozważania ikonograficzne*, „BKWP" 2012, nr 18, s. 39

Zbliżoną ikonografią odznaczają się: bizantyński wizerunek z przełomu XIV i XV w. w Patriarchacie Jerozolimskim[85], ikona z kościoła Nawiedzenia NMP w Lesku z ok. 1500 r.[86] lub końca XVI w.[87] oraz domniemany dar papieża Innocentego XI dla Jana III Sobieskiego po Wiktorii Wiedeńskiej, dziś w kościele św. Józefa Oblubieńca (pokarmelickim) w Warszawie[88].

4. Budzieszyn (Mokobody)

Kościół w Budzieszynie uposażył w 1458 r. Michał Golginowicz[89]. Z nieistniejącą dziś miejscowością, znaną też jako Zbudeszyno w Ziemi Drohiczyńskiej[90], wiąże się legenda

---

[85] Π. Βοκοτοπουλος, *Δύο παλαιολόγειες εικόνες στα Ιεροσόλυμα*, „Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας" 1998, nr 20, s. 291–308, il.

[86] J. Giemza, *Dwustronna ikona procesyjna Bogurodzicy Hodigitrii* [sic!] *i św. Mikołaja z 1500 r. z cerkwi p.w. Narodzenia Bogurodzicy w Lesku (Posadzie Leskiej)*, [w:] M. P. Kruk, *Ikony-obrazy w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2011, s. 359–360; *Katalog ikon*, tamże, s. 325–327.

[87] B. Hirszenberg, *Ikona dwustronna: Matka Boska Hodegetria i św. Mikołaj (?)*, „Materiały Muzeum Budownictw Ludowego w Sanoku" 1970, nr 11, s. 60–61; *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* (dalej: KZSP), *Województwo krośnieńskie, Lesko, Sanok, Ustrzyki Dolne i okolice*, t. I, z. 2, E. Śnieżyńska-Stolotowa, F. Stolot, R. Brykowski, K. Kutrzebianka (oprac.), Warszawa 1982, s. 44, il. 181, 233; R. Biskupski, *Ikony w zbiorach polskich*, Warszawa 1991, s. 36, kat. 32, il. 32.

[88] M. Skrudlik, *Cudowny obraz Matki Boskiej Częstochowskiej*, Częstochowa brw. [1933], s. 33; J. Ruszczycówna, *Zapomniane sobiesciana warszawskie*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie" 1971, t. XV, s. 95–97; R. Biskupski, *Ikony*, s. 35, kat. 23, il. 23; M. Janocha, *Ikony w Polsce*, s. 37, il. 36.

[89] T. Jaszczołt, *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV w.*, [w:] *Kościoły a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Stan badań*, M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński (red.), Białystok 2005, s. 36. Nazwisko fundatora jest podawane w różnych formach: Golginiewicz (*Wieś Budzieszyn albo Zbudeszyno w Ziemi Drohickiey*, *Pamiętnik Sandomierski*, t. I, Warszawa 1829, s. 364), Galginowicz (na tablicy informacyjnej przy wejściu do kaplicy), Golginowicz (KZSP, *Województwo warszawskie*, t. X, z. 22, s. 7).

o obrazie, który w XII lub XIII w. zajaśniał niezwykłym blaskiem, budząc wojów w sytuacji zagrożenia przez atak nieprzyjaciół[91]. W 1818 lub 1819 r. za zgodą władz kościelnych obraz trafił z Budzieszyna do kościoła w Mokobodach, gdzie pozostaje do dziś[92].

Maryja, przedstawiona w półpostaci, z głową lekko zwróconą w prawo, trzyma Jezusa na lewym ręku, prawą wskazuje Go gestem Hodegetrii. Zwrócony ku Matce Jezus prawą dłonią błogosławi, opuszczona lewa ręka dotyka lewej dłoni Matki. Głowy postaci otaczają płomieniste półplastyczne aureole. Obie postacie zostały ukoronowane. Pierwowzór obrazu nie jest znany, zapewne powstał w XVII w.

5. Ciechanowiec (koronowany)

Pierwszy kościół św. Stanisława Biskupa i Męczennika powstał zapewne w pierwszej połowie XV w.[93] W 1617 r. wzniesiono kolejny, Trójcy Przenajświętszej, spalony w czasie potopu szwedzkiego, następny został ufundowany w 1696 r. Ciechanowiec w 1703 r. nabył późniejszy starosta nurski i drohicki Franciszek Maksymilian Ossoliński, który w 1737 r. ufundował tu świątynię[94].

---

[90] *Wieś Budzieszyn albo Zbudeszyno w Ziemi Drohickiey*, s. 364–366.

[91] M. Danielak-Chomać, *Społeczne wymiary sanktuariów kultowych na Podlasiu*, „Rocznik Bialskopodlaski" 1995, t. III, s. 173–174.

[92] Akta Parafii Mokobody, dok. nr 33; cyt. za: D. Mączka, *Turystyka kulturowa śladami sanktuariów maryjnych na wschodnim Mazowszu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego" 2011, nr 66, s. 226; S. Barącz, *Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce*, Lwów 1891, s. 174; Ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 436; A. Fridrich TJ, *Historye cudownych obrazów Najświętszej Panny Maryi w Polsce*, t. III, Kraków 1908, s. 404; KZSP, *Województwo warszawskie*, t. X, z. 22, s. 7–9, il. 48.

[93] J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno 1912, s. 244.

[94] Archiwum Narodowe w Krakowie, Zespół 678, ZZG, sygn. 691, Opisanie kościoła parafialnego w mieście Ciechanowcu R. P. 1808, k. 5.

Il. 4. Ciechanowiec, Kościół pw. Trójcy Świętej, źródło: http://dragany-bibliotekamaryjna.blogspot.com/2014/12/ciechanowiec-sanktuarium-matki-bozej.html (dostęp: 12 lutego 2020)

Datowany na ok. 1600 r. obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem przedstawia Maryję w półpostaci z Jezusem na lewym ręku. Jezus prawą dłonią błogosławi, w lewej trzyma szczygła. W inwentarzu z 1808 r. wymieniono srebrne wota: serca, korony i tabliczki[95]. Obraz został ukoronowany na prawie diecezjalnym w 2009 r.

6. Domanowo (koronowany)

W 1460 r. Piotr Kot ufundował pierwszy kościół parafialny św. Doroty Męczenniczki i Jedenastu Tysięcy Dziewic[96]. W obecnym jest przechowywany obraz nieznanego bliżej włoskiego malarza Giovanniego Verenti[97]. Według inskrypcji ofiarował go w 1648 r. Seweryn Domanowski po śmierci żony Anny Kuleszanki.

Wizerunek przedstawia Matkę Boską w półpostaci z Jezusem na lewym ręku, prawą dłonią wskazującą Syna gestem Hodegetrii. Jezus prawą dłoń, upozowaną na tle piersi jak w obrazie z Hodyszewa i Supraśla, unosi w geście błogosławieństwa, lewą podtrzymuje zamkniętą księgę[98]. Obraz ukoronowano w 2015 r. na prawie diecezjalnym.

---

[95] Tamże, k. 6.

[96] AWUOZ Białystok, R. Brykowski, I. Galicka, Karta ewidencyjna zabytku, 1963, nr 09451; AWUOZ Białystok, Z. Cybulko, E. Narolewska, Karta ewidencyjna zabytku, 1996, nr 7740. T. Jaszczołt, *Fundacje kościelne*, s. 46.

[97] AWUOZ Białystok, M. Giedz, *Domanowo. Kościół parafialny p.w. św. Doroty. Dokumentacja historyczno-architektoniczna*, PKZ (mps), Białystok 1981; J. Kotyńska-Stetkiewicz, *Drewniany kościół parafialny w Domanowie*, BWKP 2010, nr 15–16, s. 7–32.

[98] AWUOZ Białystok, R. Brykowski, I. Galicka, Karta ewidencyjna zabytku; H. Markowska, I. Laudańska, Konserwacja obrazu, 1971 (informacja na karcie ewidencyjnej); Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 150.

7. Drohiczyn

Ikona Hodegetrii, obecnie w cerkwi św. Mikołaja, wcześniej znajdowała się w świątyni klasztornej[99]. Jej intersującym detalem jest postać klęczącego mężczyzny z różańcem lub czotką (prawosławnym sznurem modlitewnym) w dłoniach[100]. Złote tło ikony wypełnia ryty ornament roślinny i napis fundacyjny informujący, że w 1640 ufundował ją ofiarodawca, kryjący się pod inicjałami M. C. И.[101]

Potwierdzeniem kultu jest wykaz srebrnych wotów ikony, przejętych w czasie Insurekcji Kościuszkowskiej z dwóch monasterów drohiczyńskich[102]. Pierwowzór nie jest znany. Identyczną ikonografię reprezentuje miedzioryt Leona Tarasewicza z 1687 r. z nieznanym dziś obrazem Hodegetrii w brackiej cerkwi Św. Ducha w Wilnie i napisem „Wizerunk [sic] Obrazu cudownego Nas/więtszey Panny Mariey Cągregatii [sic] Studĕskiey / w Cerkwi Bratskiey Prawosławno Katholickiey. S. / y Ożywiaiącego Ducha u W W. OO. Bazylia/now w Wilnie”[103]. Jego charakterystycznym detalem jest

---

[99] KZSP, *Województwo białostockie*, t. XII, z. 1, s. 25; L. Pawlata, *Budowle sakralne Drohiczyna w świetle źródeł archeologicznych*, „BKWP” 2011, nr 17, s. 85. Ikonę w okresie międzywojennym przeniesiono do cerkwi św. Mikołaja w Drohiczynie (G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 197; R. Biskupski, *Ikony*, s. 39, kat. 87, il. 87).

[100] Ks. R. Knapiński, *Różaniec w ikonografii*, „Anamnesis” 2004, nr 39, s. 91–106.

[101] KZSP, *Województwo białostockie*, t. XII, z. 1, s. 27; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 198.

[102] *Археографический сборник документов относящихся к истории северозападной Руси: издаваемый при управлениии Виленскаго Учебнаго Округа* (dalej: АСД) 1890, t. XI, s. 208; z klasztoru Przemienienia komisarze zabrali „Корон иконных серебраных девять, табличек привесных серебраных пять”, tamże.

[103] *Pomniki rytownictwa krajowego Oddział I, odciski z blach mniejszych znajdujących się w bibliotece łohojskiej hr. Tyszkiewicza*, Wilno 1858, tabl. nlb. 108. Na tym samym schemacie ikonograficznym jest oparta ikona określana

pochylenie głowy Maryi ku Jezusowi i układ Jej lewej dłoni, z ugiętymi palcami skierowanymi ukośnie ku górze.

Podobieństwa ikonograficzne łączą ikonę z obrazem Hodegetrii z drugiej ćwierci XVII w. w kościele św. Doroty we wsi Winna-Poświętna w diecezji drohiczyńskiej[104]: wydłużony owal twarzy Matki, wysokie czoło Jezusa, jasne kędzierzawe włosy i ozdobnie zawiązana szarfa tuniki. Nie można wykluczyć, że obraz w katolickim kościele w miejscowości Winna-Poświętna był wzorowany na otoczonej kultem prawosławnej ikonie.

8. Grodzisk „Biskupi"[105]

Pierwsze wzmianki o unickiej cerkwi św. Michała Archanioła pochodzą z 1604 r.[106]; obecna powstała w 1778 r.[107] Pierwszą wiadomość o kulcie ikony zawiera wizytacja z 1789 r. Mieściła się wówczas w ołtarzu, przekazanym z warszawskiej kaplicy bazylianów. Nie jest jasne, czy trafiła

mianem Wileńskiej w soborze Kazańskim (dawniej w Muzeum Ateizmu) w Petersburgu, por. *Rosyjskie malarstwo ikonowe, Russian Icon Painting, Russische Ikonenmalerei*, Moskwa–Warszawa 1991, s. 184–185; o ikonie zob. J. Tomalska, *Podlaskie Hodegetrie*, s. 219 i n.; *Pomniki rytownictwa krajowego*, k. 108.

104 KZSP, *Województwo łomżyńskie*, t. IX, z. 2, s. 82–83; R. Biskupski, *Ikony*, kat. nr 58 s. 37, il. 58; M. P. Kruk, *Ikony-obrazy*, s. 340, nr 33 (nazwa miejscowości podana błędnie: Winne).

105 W dekanacie drohiczyńskim unickiej diecezji brzeskiej znajdowały się dwie miejscowości o tej nazwie, jedna z przydomkiem „Butlerski", druga zaś „Biskupi" (W. Kołbuk, *Kościoły Wschodnie*, s. 314). Cerkiew w Grodzisku „Butlerskim" została omówiona w innym miejscu (J. Kotyńska-Stetkiewicz, A. Kułak, *Zabytki Sokołowa Podlaskiego i okolic*, [w:] *Sokołów Podlaski*, s. 603).

106 *Акты издаваемые*, t. XXXIII, 1908, s. 159–161; J. Kotyńska-Stetkiewicz, A. Kułak, *Zabytki Sokołowa*, s. 603.

107 KZSP, *Województwo warszawskie*, t. X, z. 6, s. 2; J. Kotyńska-Stetkiewicz, A. Kułak, *Zabytki Sokołowa*, s. 604.

do cerkwi razem z ołtarzem, czy dla wizerunku, który objawił swą moc, sprowadzono ołtarz z Warszawy. Za pierwszą interpretacją przemawia fakt, że w wizytacji z 1726 r. w ołtarzu wielkim znajdował się obraz Ukrzyżowania, zaś w protokole nie wymienia się ikony Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Obecnie obraz znajduje się w ołtarzu głównym kościoła parafialnego Św. Trójcy w Grodzisku-Sabniach[108].

Ikona przedstawia Maryję z Jezusem na lewym ręku i błogosławiącego Chrystusa z lewą swobodnie opuszczoną dłonią. Ikonę osłania drewniany złocony okład, głowy otaczają aureole i wieńczą nakładane zamknięte korony. Wiele zbieżnych cech łączy ją z obrazem z Hołubli: pełne oblicza, ciemne karnacje, duże oczy i nieproporcjonalne dłonie, zaś pozy i typ fizyczny Jezusa – z ikoną z cerkwi św. Mikołaja w Drohiczynie.

9. Grodzisk „Butlerski"

Cerkiew prawosławna Narodzenia NMP istniała przed 1604 r., kolejna, unicka, została wzniesiona w 1709 r. przez Marka Antoniego Butlera[109]. W 1839 r. stała się świątynią prawosławną[110].

Słynącą łaskami ikonę wymieniają wizytatorzy w 1726, 1757, 1789, 1797 i 1804 r. Datowana na pierwsze trzydziesto-

---

[108] AWUOZ Warszawa, DS, K. Niedziółka, Grodzisk, Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ołtarza głównego kościoła parafialnego Św. Trójcy, karta ewidencyjna zabytku, 1992.

[109] KZSP, *Województwo białostockie*, t. XII, z. 1, s. 30. W 1709 r. Marek Antoni Butler, starosta preński i drohicki ufundował unicką cerkiew Narodzenia NMP (S. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne*, s. 50–59; T. Jaszczołt, *Gmina Grodzisk*, s. 76).

[110] KZSP, *Województwo białostockie*, t. XII, z. 1, s. 31; НГАБ, Гродна, Дело о постройке каменной православной церкви в селе Гродиск Бельского у., 1885–1896, sygn. F. 97, op. 1, d. 545, k. 2. Nowa cerkiew w Grodzisku powstała w 1891 r. (G. Sosna, *Bibliografia parafii*, s. 118).

lecie XVIII w.[111] ikona ze srebrnym złoconym okładem jest umieszczona nad królewskimi drzwiami ikonostasu prawosławnej cerkwi. Pierwowzorem był obraz z Sokala, wariant ikony z Jasnej Góry[112]. Według legendy sokalski wizerunek namalował Jakub Wężyk, nadworny malarz Władysława Jagiełły, który ok. 1392 r. stracił wzrok. Odzyskał go dzięki pielgrzymce do Obrazu Jasnogórskiego i modlitwom do Matki Boskiej Częstochowskiej[113]. Malarz chciał skopiować wizerunek jako wotum dziękczynne, lecz – obraz powstał sam, namalowany „ręką anielską"[114], co przypomina opowieść o powstaniu tzw. obrazu łukaszowego.

Po koronacji w 1724 r.[115] ikona z Sokala należała do najbardziej znanych tego rodzaju obrazów, wykonana na jego podstawie grafika[116] zilustrowała dzieło wydane w 1724 r. i przyczyniła się do spopularyzowania tematu[117]. Obraz w Sokalu spłonął w pożarze kościoła w 1843 r. Kopie wizerunku nie należą do rzadkości, należy do nich słynący łaskami obraz w kościele dominikanów w Mereczu (Merkinė) na Litwie[118].

---

111 KZSP, *Województwo białostockie*, t. XII, z. 1, s. 31.

112 M. Kałamajska-Saeed, *Obraz czy ikona. O losach pewnego wizerunku – Matki Boskiej Sokalskiej*, [w:] *Sarmatia Semper Viva*, s. 156; zob. A. Charan OFM, *Sokal*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, H. Wyczawski (red.), Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 342–353.

113 Ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 620.

114 Tamże; por. E. Rastawiecki, *Słownik malarzów*, t. III, Warszawa 1857, s. 44; D. Łuszczek ZP, *Koronowane kopie obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej od XV do XVII w. w Polsce*, „SC" 1989, t. X, s. 184–195.

115 Ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 620.

116 Autorem grafiki był gdański miedziorytnik Samuel Donnet, pracujący w Gdańsku w latach 1699–1734 (A. Gosieniecka, *Samuel Donnet*, [w:] *Słownik artystów polskich i w Polsce działających* /dalej: „SAP"/, t. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 87–88).

117 I. Orłowski, *Mocna Straż Korony polskiej przy cudownym obrazie Sokalskim*, Zamość 1724.

118 Ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 437–

10. Gródek (zaginiona)

W 1498 r. do zamku Supraśl przybyli zakonnicy i powstała cerkiew[119]. W nieznanym czasie znalazła się tu ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem, należąca do najmniej rozpoznanych maryjnych wizerunków na Podlasiu. Wizytacja z 1773 r. wymienia „Obrazek Najświętszej Panny", ale nie mamy pewności, czy chodziło o obraz otoczony kultem. W 1889 r., gdy parafia w Gródku obchodziła uroczystość stulecia cerkwi, ikonę poddano oględzinom w Moskwie[120], gdzie stwierdzono, że jest dziełem szesnastowiecznym, wzorowanym na ikonie w wileńskim klasztorze Trójcy Św.[121] Nie wiadomo, czy istotnie, jak stwierdzili dziewiętnastowieczni autorzy rosyjscy, obraz był jedną z kopii ikony Hodegetrii z Wilna, nie jest znana żadna kopia ikony z Gródka, w 1915 r. wywiezionej do Rosji. Jej dalsze losy nie są znane[122].

11. Hodyszewo

O obrazie w kościele Wniebowzięcia NMP Panny w Hodyszewie w diecezji łomżyńskiej opowiada legenda: objawił się na gruszy i powrócił na to miejsce po przeniesieniu go do

–438; L. Šinkūnaitė, D. Jasulaitis, K. Driskius, *Lietuva-Marijos žemė*, s. 162––163; zob. także: *Lietuvos sakralinė dailė*, D. Tarandaitė (red.), t. I, *Tapyba, Skulptūra*, *Grafika XIV–XX a.*, Vilnius 2003, s. 118–119, kat. II, 4.

[119] *Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego: Przeze mnie księdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana ...*, Białystok 1996, s. 57 i n.; A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII w.*, Białystok 1991, s. 268; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 211.

[120] „Литовские Епархияльные ведомости Вильна" (dalej: „ЛЕВ") 1889, nr 29, s. 468–469; cyt. za: G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 211.

[121] Tamże. Te same wiadomości przekazał biskup Josif (Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 220).

[122] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 212.

kaplicy w Kiewłakach, obok której wytrysnęło źródełko[123]. Czas objawienia nie jest znany. Ikona z ok. 1630 r.[124] odznacza się wyrazistym konturem, płaskością form i dużymi dłońmi postaci. Przykrywa ją sukienka odsłaniająca oblicza, dłonie postaci i stopy Chrystusa; niewidoczne dziś tło z wyciskanym w gruncie ornamentem roślinnym kryje ciemnoczerwona tkanina. Ikonę wymieniają wizytacje z 1727, 1797, 1804 i 1808 r., opisuje ją ks. Wacław Nowakowski. O rozwoju kultu świadczą wota[125], ich liczba ogromnie wzrosła w drugiej połowie XVIII w.

Obraz wyróżnia błogosławiąca dłoń Chrystusa i zamknięta księga w lewej, jak w ikonie z Supraśla[126], maforium tworzy podobne odsłaniające suknię draperie. Podobne cechy charakteryzują obraz Matki Boskiej z kościoła parafialnego św. Doroty Dziewicy i Męczenniczki w Domanowie[127]

---

123 E. Bańkowski, *Ruś Chełmska od czasu rozbioru Polski*, Lwów 1887, s. 111; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 219; W. Jemielity, *Hodyszewo. Sanktuarium maryjne*, Łomża 1973, s. 21; M. Gołaszewski, E. Sigel SAC, *Matka Pojednania. Niezwykłe dzieje Matki Bożej w jej hodyszewskim sanktuarium*, Warszawa 2000, s. 10–14; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Zapomniane dziedzictwo*, s. 50; J. Charkiewicz, *Tobą raduje się*, s. 89–90.

124 KZSP, *Województwo łomżyńskie*, t. IX, z. 2, *Ciechanowiec, Zambrów, Wysokie Mazowieckie i okolice*, M. Kałamajska-Saeed (red.), Warszawa 1986, s. 38; J. Hawryluk, *Podlasze, Śladami ruskiej przeszłości*, Bielsk Podlaski 2001, s. 226–227; W. Jemielity, *Sanktuaria maryjne w Diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 1991, s. 23; M. Janocha, *Ikony w Polsce*, s. 106.

125 P. Sygowski, *Z zapomnianej tradycji – „surrogacja tykocińska" unickiej diecezji chełmskiej (cerkwie i ich wyposażenie w pierwszej ćwierci XIX w. w świetle materiałów z Archiwum Państwowego w Lublinie)*, [w:] *Eikon staroobrzędowy. Materiały z konferencji naukowej „Eikon staroobrzędowy. Przemiany w sztuce ikonowej na obszarze ziem ruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII–XVIII wieku". 17–19 VI 2005. Dom Pracy Twórczej w Wigrach*, Szamotuły 2008, s. 129.

126 O związkach obu ikon zob. J. Tomalska, *Hodegetria supraska: Problem ikonografii i atrybucji*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego*, R. Dobrowolski, M. Zemło (red.), Rzym–Lublin–Mińsk 2015, s. 338–340.

127 AWUOZ Białystok, R. Brykowski, I. Galicka, Karta ewidencyjna zabytku, 1963, nr 09451.

Il. 5. Hodyszewo, Sanktuarium Matki Bożej Pojednania, źródło: http://www.hodyszewo.pl/pl/sanktuarium/galeria/17-cudowny-obraz (dostęp: 12 lutego 2020)

w diecezji drohiczyńskiej[128]. Obrazy o analogicznej ikonografii nie należą do rzadkości na Ukrainie, np. z początku XVII w. obraz z okolic Lwowa[129], w którym podobne są pozy postaci i cechy fizyczne, widoczne m.in. w krótkim podbródku Maryi.

12. Hołubla

Obraz, wymieniony w wizytacjach unickiej cerkwi w 1726, 1757 i 1812 r., obecnie znajduje się w ołtarzu wielkim kościoła parafialnego Narodzenia NMP[130]. Osłania go metalowy okład[131]; obie postacie zostały ukoronowane. Okoliczności pojawienia się obrazu nie są znane, miał być sprowadzony ze Wschodu i umieszczony w cerkwi ok. 1545 r.[132], ale wątpliwe, by mógł powstać w XVI w. Prawdopodobne pochodzi z XVII w.[133] Obraz osłania metalowa ryza. W pozach postaci, pochyleniu głowy Maryi ku Jezusowi, zawiązanej na kokardę wstążce na chitonie Jezusa i układzie lewej dłoni Maryi łatwo dostrzec ikonograficzne analogie z wizerunkiem Hodegetrii

128 AUG, Domanowo, *Plan odnowy miejscowości Domanowo na lata 2009––2016*, (mps) Marzec 2009, Zał. Nr 1 do Uchwały nr II/2/09 Zebrania Wiejskiego Wsi Domanowo z 16.03.2009, s. 6–7; AWUOZ Białystok, M. Giedz, *Domanowo. Kościół parafialny p.w. św. Doroty. Dokumentacja historyczno-architektoniczna*, PKZ, Białystok 1981 (mps); J. Kotyńska-Stetkiewicz, *Drewniany kościół parafialny w Domanowie*, „BKWP" 2010, nr 15–16, s. 7–32.

129 *Давна українська ікона із приватних збирок*, il. 27, s. 70, kat. nr 27, s. 321.

130 Obecnie jest zasłaniana obrazem św. Jacka (R. Ukleja, *Miejsca święte w Polsce*, Warszawa 2007, s. 127).

131 Ozdobę nałożono na obraz w 1927 r. Ikona nosi lokalne miano obrazu Matki Bożej Pocieszenia, w parafii jest przechowywana *Księga łask otrzymanych za pośrednictwem Matki Bożej Hołublańskiej*, założona w 1964 r.; tamże, s. 21, 23.

132 JAG, *Ciekawe miejsca. Hołubla: Królowa Pocieszenia*, „Echo Katolickie" 2008, nr 10, s. 11.

133 KZSP, *Województwo warszawskie*, t. X, z. 22, s. 2.

z Drohiczyna, podobnie w słynącej łaskami ikonie w klasztorze w Barkułabowie (Баркулабава) na Białorusi[134], na której maforium tworzy tło dla Syna, odzianego w chiton przewiązany wstążką. Zbliżone cechy noszą dwie ikony z końca XVIII w. w Bielsku Podlaskim w cerkwi św. Michała[135] oraz Zmartwychwstania[136].

13. Horodyszcze (zaginiona)

Cerkiew powstała zapewne w połowie XVI w.[137], kolejną, wzniesioną w 1760 r.[138], po 1811 r. gruntownie odnowiono. Parafia przyjęła unię w 1596 r.[139]; ok. 1875 r.[140] została prze-

[134] Н. Ф. Высоцкая, *Іканапіс Беларусі XV–XVIII ст.*, Мінск 1992, snlb. 78, il. 36; P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej*, s. 89; С. Снессорева, *Земная жизнь*, s. 329–330; *Борколабовская икона Божией Матери*, „ПЭ" 2003, t. VI, s. 76–77 [Ю. А. Пискун]. Opowieść odnosząca czas jej pojawienia się w cerkwi w 1659 r. nie wytrzymuje krytyki: w tym roku nie było tu żadnych działań wojennych, nie wiadomo, o jakim kniaziu Pożarskim mowa w przekazie; tamże.

[135] AWUOZ Białystok, L. Stalończyk, Karta ewidencyjna zabytku, 1976, nr 1944.

[136] Tamże, L. Stalończyk, Karta ewidencyjna zabytku, 1976, nr 1979.

[137] Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Chełmski Konsytorz Greckokatolicki (dalej: CHKGK), Wizyty cerkwi diecezji brzeskiej dekanatu mielnickiego przez Księdza Symeona Markiewicza w 1774 r. odprawione, sygn. 121, k. 36; tamże, Akta obejmujące spis majątku duchownego należącego do kościoła i probostwa r.g. w mieście Horodyszczu, sygn. 342, k. 3v.; J. M. Cygan OFMCap, *Z dziejów parafii horodyskiej*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny" (dalej: „PKK") 2004, nr 1, s. 98. Zdaniem rosyjskiego autora z końca XIX w. dokument fundacyjny parafii w Horodyszczu pochodził z połowy XVI w., po jej pożarze na ziemi zwanej „Kątem" powstała nowa, drewniana cerkiew Narodzenia NMP. (В. Шайдицкий, *Историко-статистческое описание Городыщского и Полюбичского прихода Влодавского уезда Седлецкой губернии*, „ХВЕВ" z 15 (27) IX 1891, nr 18, s. 294).

[138] Rok budowy został utrwalony na kamieniu umieszczonym we wschodniej części fundamentu (tamże).

[139] J. M. Cygan OFMCap, *Z dziejów parafii*, s. 98.

[140] Według innych źródeł cerkiew została przemianowana na prawosławną w 1874 r. (J. M. Cygan OFMCap, *Z dziejów parafii*, s. 100).

mianowana na prawosławną, ok. 1919 r. na rzymskokatolicki kościół pw. Serca Jezusowego[141]. Według legend Matka Boska objawiła się w 1550 r. w koronie lipy stojącej nieopodal świątyni, do lat osiemdziesiątych XX w. przy kościele leżał głaz, według wierzeń z odciskiem stopy Maryi, przy wznoszeniu nowej świątyni umieszczony w jednym z narożników kościoła[142]. Obecność obrazu i wotów w ołtarzu wielkim potwierdziła wizytacja z 1725 r.[143] oraz inne, z 1775[144], 1781[145], 1801[146] i 1812 r.[147]

Obecnie w ołtarzu kościoła parafialnego mieści się kopia zaginionego oryginału[148], otoczona trzynastoma wotami z XVIII w.[149] Ikonograficznie obraz jest powtórzeniem słyną-

---

141 KZSP, *Województwo lubelskie*, t. VIII, z. 18, s. 13 i n.; T. Demidowicz, *Horodyszcze. Zarys dziejów*, Biała Podlaska 1996, s. 3.

142 A. Maniowiec, *Słownik obiektów fizjograficznych Horodyszcza i okolic, Gm. Wisznica*, „PKK" 2003, nr 3, s. 69–71.

143 APL, CHKGK, Wizyty cerkwi diecezji brzeskiej dekanatu mielnickiego przez Księdza Symeona Markiewicza w 1774 r. odprawione, sygn. 121, k. 152v–153.

144 APL, CHKGK, Wizyty cerkwi diecezji brzeskiej dekanatu mielnickiego przez Księdza Symeona Markiewicza w 1774 r. odprawione, sygn. 121, k. 36; zob. D. Wereda, *Sanktuaria unickie na Podlasiu*, s. 210.

145 Tamże, Wizyty cerkwi diecezji brzeskiej dekanatu mielnickiego [1781––1782] odprawione, sygn. 130, k. 40.

146 APL, CHKGK, Wizyty cerkwi dekanatu wisznickiego [w 1801 r.], sygn. 138, k. 4–4v.

147 APL, CHKGK, Sprawozdanie z wizytacji i wizytacje cerkwi w dekanatach, sygn. 139, k. 168–169v. Opis cerkwi z 1857 r. potwierdza obecność ikony otoczonej sześćdziesięcioma sześcioma wotami w polu wielkiego ołtarza (J. M. Cygan OFMCap, *Z dziejów parafii*, s. 99).

148 Autorkami kopii były Halina Hrynkiewicz i Hanna Przywalska (tamże, s. 100). Księdzu Jerzemu Pietrzakowi, proboszczowi parafii w Horodyszczu, serdecznie dziękuję za pomoc w zebraniu materiałów.

149 Wota pochodzą z 1746 r., z przełomu XVIII i XIX w. (KZSP, *Województwo lubelskie*, t. VIII, z. 18, s. 14 i n.); APL, CHKGK, Akta obejmujące spis majątku duchownego należącego do kościoła i probostwa r.g. w mieście Horodyszczu, sygn. 342, k. 20.

cego łaskami wizerunku z Żyrowic, należącego do najsłynniejszych w tej części I Rzeczypospolitej.

Nie znamy pochodzenia i czasu powstania, obraz opisano jako namalowany na desce *antiquitissime picture*, zdobiła go purpurowa sukienka oraz bukieciki jedwabnych i srebrnych kwiatów. Wątpliwe, by wizerunek pojawił się w horodyskiej cerkwi ok. połowy XVI w., wykluczają tę hipotezę historyczne dane: ikona z Żyrowic zyskała szczególną sławę ok. połowy XVII w., nieprawdopodobne, by repliki pierwowzoru pojawiły się wcześniej.

14. Jaczno (zaginiona)

W cerkwi parafialnej Proroka Eliasza kultem cieszyła się ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem, o której legenda głosi, że kiedy przewożący ją zaprzęg zatrzymał się w miejscu innym niż wybrane przez parafian na budowę cerkwi, wierni uznali, że Maryja sama wybrała miejsce[150]. Cerkiew miała tu istnieć w początkach XVI w.[151], kolejna, z 1856 r. poświęcona Prorokowi Eliaszowi[152] spłonęła w 1985 r. Ikona jest znana z fotografii i opisów[153]. Do wartych uwagi detali wizerunku

---

[150] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 230; (arc), *Ікона Божай Маці ў Ячне*, „Нива" z 28. V 2000, nr 22 (2298), s. 8.

[151] J. Wiśniewski, *Osadnictwo Wschodniej Białostocczyzny*, s. 38. Według Leszka Adamczuka i Antoniego A. Mironowicza cerkiew wzmiankowana w 1732 r. (L. Adamczuk, A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, Warszawa 1993, s. 46). Zdaniem Przemysława Borowika i Grzegorza Ryżewskiego cerkiew została zapewne ufundowana przez królową Bonę (*Wizytacje cerkwi unickich*, s. 101, przyp. 199); A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki*, s. 268; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 229.

[152] Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 129; zdaniem Grzegorza Sosny – w 1846 r.; (arc), *Ікона Божай Маці ў Ячне*, „Ніва" 2000, nr 22, s. 8.

[153] Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 129; M. Bołtryk, *Marzenia się spełniają*, „Przegląd Prawosławny" 2005, nr 5, s. 14.

należy wyprostowana sylwetka Maryi, bose stopy Jezusa ułożone jedna przed drugą[154] i nimby z równoramiennymi trójkątami – promieniami[155].

Na odwrociu ikony widniał napis świadczący o jej powstaniu w Lipsku w 1624 r.[156] Pierwowzór pozostaje nieznany; podobne cechy ikonograficzne odnajdziemy w wielu zabytkach, np. w obrazie Salus Populi Romani w pozie Chrystusa i cechach fizycznych oblicza Maryi. Układ dłoni łączy ją z kultową bizantyńską ikoną Theotokos Pammakaristos w Konstantynopolu[157]. Kolejne analogie są czytelne w obrazie w kościele w Rosieniach (Raisieniai) na Żmudzi: w pozie Maryi i układzie stóp Jezusa[158].

---

154 Ilustracja ikony zob. J. Charkiewicz, *Tobą raduje się*, s. 109, il.

155 Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 129; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 230. Nakładane aureole nie należą do rzadkości na Bałkanach i w Grecji, np. w dwóch ikonach Andreasa Ritzosa z drugiej połowy XV w. (*История иконописи, истоки, традиции, цовременность, VI–XX в.*, Т. Моисеева /red./, Москва 2002, s. 102, il. 9–10).

156 W 2014 r. Walerij Szirokow z Galerii Trietiakowskiej w Moskwie na konferencji naukowej w Supraślu przedstawił referat o ikonie Hodegetrii, która do 1915 r. znajdowała się w klasztorze supraskim. Ikona nosi na odwrocie napis „P[oк]y 1626 / Обр[a]з / w Lipsku / [?] Szymona". Panu Walerijowi Szirokowowi serdecznie dziękuję za wiadomość o ikonie.

157 Od 1456 r. był to kościół katedralny patriarchy Konstantynopola (R. Loverance, *Byzantium*, London 2004, s. 84 i n.); B. Kiilerich, *Aesthetic Aspects of Palaiologian Art in Constantinople: Some Problems*, [w:] *Interaction and Isolation in Late Byzantine Culture*, Istanbul 2004, s. 19; A. v. Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, Cambridge 2010, s. 132; E. Jeffreys, J. Haldon, R. Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford 2008, s. 212.

158 J. Buszyński, *Kościół dominikanów w Rossieniach na Żmudzi*, „Tygodnik Ilustrowany" 1861, t. IV, s. 239; ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 565.

15. Juchnowiec

W kościele Św. Trójcy znajduje się otoczona kultem ikona Hodegetrii[159] z przełomu XVI i XVII w.[160] Przed 1639 r. w przebudowanym starszym kościele wzniesiono trzy ołtarze boczne, w jednym z nich umieszczono ikonę[161], która w tym czasie stała się źródłem niezwykłych wydarzeń[162]. Po remoncie kościoła w 1724 r. ten niewielki obraz znalazł się w pierwszej kondygnacji ołtarza głównego[163]. Ikonę przykrywa srebrny złocony okład[164].

---

159 Ks. S. Niewiński, *Juchnowiec*, s. 38–42. Akt fundacyjny parafii jest datowany 12 listopada 1547 r. w Wilnie i podpisany przez Stanisława Włoszka; M. P. Kruk, *Ikony-obrazy*, s. 333.

160 AWUOZ Białystok, J. Kotyńska, *Juchnowiec Kościelny, województwo białostockie. Kościół parafialny p.w. św. Trójcy, Dokumentacja historyczno-architektoniczna wykonana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku* (mps), Białystok 1984, s. 12–13; AWUOZ Białystok, J. Kotyńska, Karta ewidencyjna zabytku, nr 3415, 1984. W protokole wizytacji dziekańskiej z 8 września 1948 r. pojawił się zapis informujący, że ikona pochodzi z XV w. (Archiwum Archidiecezji Białostockiej /dalej: AAB/, Archiwum Parafii Jjuchnowiec /dalej: APJ/, Protokół wizytacji dziekańskiej, k. 1); zob. M. P. Kruk, *Ikony-obrazy*, s. 89–92, 332–334.

161 AAB, APJ, Inwentarz z 14 czerwca 1711 r., k. 19; S. Niewiński, *Juchnowiec*, s. 86.

162 Zdaniem Józefa Maroszka początek niezwykłych wydarzeń przy obrazie należy odnieść do 1639 r. (J. Maroszek, *Pięć wieków Ziemi Juchnowieckiej*, Juchnowiec Kościelny 2013, s. 288).

163 AAB, APJ, Księga metryk, nr 4, s. 137; AAB, APJ, Wizyta dekanalna, 1804, k. 1; ks. S. Niewiński, *Juchnowiec*, s. 91 i n. Budowę nowego kościoła rozpoczęto w 1764 r., ołtarz główny został postawiony na początku XIX w. (tamże, s. 89–90); J. Nieciecki, *Testament J. K. Branickiego*, „Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku" 2001, t. V, s. 23.

164 Na wewnętrznej desce oprawy umieszczono odręczny napis: „W Roku 1800 ten ołtarz został z kamienia wyprowadzony, a skończony zupełnie w Roku 1801. Kościół zaś na 28 [lat] przed tym. Ołtarz i kościół wystawiony przez JWX J. Daniszewskiego [Dzi]ekana Knyszyńskiego. MB ten ołtarz jest wystawiony kosz[tem] Parafianów, a osobli[wie] JWP Ludwika Kruszewskiego CZB" (tamże, il. XXVIII).

Najstarsza wiadomość o ikonie pochodzi z 1633 r., wzmianka informuje o „obrazku Moskiewskim w srebro oprawnym”[165]. Okoliczności jej pojawienia się w Juchnowcu nie są znane, zapewne została przywieziona przez uczestnika wojen moskiewskich na początku XVII w., co zdają się potwierdzać cechy formalne[166]. Według legend na początku XVI w. pewnemu włościaninowi objawiła się Matka Boska polecając zbudowanie kościoła we wskazanym miejscu. Według innej, Maryja wędrując ze Wschodu do Częstochowy zatrzymała się w Juchnowcu, gdzie później zbudowano kościół[167].

W 1639 r. w kronice parafialnej znalazł się zapis: „miracula in Juchnowiec”[168]. Największą sławę ikona zyskała w drugiej połowie XVII w.[169] Część bardzo licznych złotych i srebrnych wotów, spisanych w 1724 r.[170], sprzedano na budowę nowego kościoła[171].

[165] Vilniaus Universiteto Biblioteka (dalej: VUB, Wilno), Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Liber Visitationis Ecclesiae Vilnensis per Casperum Zaliwski 1633, sygn. F. 57-B53-40, Actus Visitationis Ecclesiae Parochialis in Juchnowiec, k. 213; ks. S. Niewiński, *Juchnowiec*, s. 116.

[166] Tamże, s. 118 i n.; J. Maroszek, *Dwór polski. Lewickie*, „Rubieże” 1992, nr 2–3, s. 107–111; M. P. Kruk, *Ikony-obrazy*, s. 91.

[167] AAB, APJ, Notatka na temat obrazu Hodegetrii z Juchnowca (AAB, APJ, Wiadomość o istnieniu Cudownego Obrazu Najświętszej Maryi Panny i Matki Boskiej w Juchnowieckim parafialnym kościele niegdyś drewnianym zbudowanym w 1547 r. i teraźniejszym murowanym założonym w 1764 r. oraz o czasowej bytności w tymże kościele Cudownego Obrazu N. Maryi Panny Różanostockiej); ks. S. Niewiński, *Juchnowiec*, s. 125.

[168] AAB, APJ, Illustrissime et Reverendissime Dne, (Kronika parafii spisana przez księdza Ludwika Orzeszko), k. 2v.

[169] AAB, APJ, Illustrissime et Reverendissime Dne, (Kronika parafii spisana przez księdza Ludwika Orzeszko), k. 1–3v.; AAB, APJ, Inwentarz z 16 listopada 1663, k. 3–8.

[170] AAB, APJ, Inwentarz kościoła Juchnowieckiego iako i całey ekonomii, 1724 r., k. 1. W dokumencie wymieniono znaczną liczbę przedmiotów ze złota.

[171] AAB, APJ, Wizyta dekanalna, 1804, k. 1; ks. S. Niewiński, *Juchnowiec*, s. 123.

Wizerunek wyróżnia gest lewej dłoni Jezusa, dotykającego lewej dłoni Matki. Próba ustalenia pierwowzoru[172] jest bardzo trudna, cechy zbieżne wykazuje ikona Hodegetrii Smoleńskiej, szczególnie przypisywana Istomie Sawinowi[173].

16. Klimówka

Obraz z kościoła parafialnego Św. Trójcy w Klimówce jest wariantem wizerunku z Jasnej Góry[174]. Skopiowany przez wojewodzinę witebską, księżnę Marcybellę z Koreckich Mikołajową Hlebowiczową[175], zasłynął cudami, kiedy jego właścicielem został marszałek dworu[176]. W 1656 r. pobożna niewiasta otrzymała we śnie nakaz przeniesienia obrazu do kościoła, po uroczystym wprowadzeniu w 1689 r. „zajaśniał jeszcze większymi łaskami", zaś miejscowość zyskała miano Świętej Klimówki[177]. Sanktuarium objęli opieką dominikanie[178], po kasacie klasztoru obraz trafił do kościoła w Odel-

---

172 M. P. Kruk, *Ikony-obrazy*, s. 90.

173 В. Антонова, *Древнерусское искусство в собрании Павла Корина*, Москва 1966, il. 88.

174 Jako kopię obrazu Matki Bożej Częstochowskiej opisał go S. Barącz, *Cudowne obrazy*, s. 108.

175 S. Barącz, *Cudowne obrazy*, s. 108; ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 231–232.

176 Wołyniak [J. M. Giżycki], *Wiadomości*, s. 112. Cuda za sprawą wizerunku spisał o. Grzegorz Szymak w dziele *Prerogatywa zakonu kaznodziejskiego SS. Maryi Panny dotąd doświadczonych zabrana przez X. Józefa Tomasza Grzegorza Szymaka przeora konwentu Filipa i obu Jakubów w Wilnie*, Wilno 1755, s. 436.

177 Tamże. Obraz był przeznaczony do fundacji dominikańskiej w Mścisławiu, dokąd nigdy nie trafił (J. Maroszek, *Klasztory Podlasia*, s. 31; L. Jasielczuk, *Dzieje klasztoru ojców dominikanów w Klimówce 1682–1832*, Białystok 2005, s. 83).

178 Wołyniak [J. M. Giżycki], *Wiadomości*, s. 112; L. Jasielczuk, *Dzieje klasztoru*, s. 24.

sku[179]. Dziś znajduje się w głównym ołtarzu kościoła w Klimówce[180].

Matka Boża ukazana w półpostaci trzyma Syna na lewej ręce, podobrazie przykrywa metalowa ryza z zaznaczonymi aureolami i dwunastoma gwiazdkami wokół. Obie postacie noszą zamknięte korony zwieńczone krzyżami.

17. Kodeń (koronowany)

Pierwowzorem obrazu w kościele św. Anny była zapewne figura Matki Bożej z prywatnej kaplicy papieskiej, według legendy dzieło św. Augustyna z Canterbury. Rzeźba trafiła do Guadalupe w Hiszpanii, a obraz pozostał w Rzymie do czasu, gdy w 1630 r. został jakoby wykradziony przez Mikołaja Sapiehę i umieszczony w kodeńskiej kaplicy zamkowej. Ta opowieść nie znajduje potwierdzenia w źródłach archiwalnych[181], obraz zapewne powstał w Hiszpanii w XVII w., w Polsce zasłynął cudami i otrzymał wiele darów: król Jan Kazimierz ofiarował rubin do obrazu, Kazimierz Władysław Sapieha dwie srebrne blachy z historią figury Matki Bożej z Guadalupe i ilustracją legendy o kradzieży.

Obraz został ukoronowany koronami papieskimi w 1723 r.[182]; legendę o kradzieży obrazu spopularyzował Mikołaj II Sapieha i rycina Teodora Strzelbickiego[183].

---

179 Tamże, s. 195, 203; J. Maroszek, *Klasztory Podlasia*, s. 30.

180 Świątynię wzniesiono w 1928 r. (L. Jasielczuk, *Dzieje klasztoru*, s. 33, 83).

181 Z. Świechowski, *Budowle renesansowe w Kodniu*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1954, t. XXXVI, s. 155–161.

182 Podlasiak [J. Pruszkowski], *Kodeń Sapiehów. Jego kościoły i starożytny obraz Matki Boskiej Gwadalupeńskiej (de Guadelupe). Z dawnych i współczesnych źródeł,* Kraków 1898, passim; M. Skrudlik, *Matka Boska Kodeńska: szkic historyczno-ikonograficzny*, Warszawa brw., passim; A. Rachuba, *Legenda o obrazie Matki Bożej Gwadelupeńskiej*, [w:] *Dom Sapieżyński*, E. Sapieha (oprac.), Warszawa 1995, s. 48–50.

183 T. Demidowicz, *Kodeń*, s. 11.

18. Korycin

Kościół Znalezienia i Podwyższenia Krzyża Świętego w dekanacie knyszyńskim diecezji wileńskiej[184] miał zostać założony w 1571 r.[185], lecz brak potwierdzenia istnienia świątyni w tym czasie. Według innych źródeł kościół miał powstać w 1601 r.[186]

Otoczona kultem kopia Obrazu Częstochowskiego zyskała sławę w czwartej dekadzie XVII w., według tradycji wizerunek objawił się w koronach lip na terenie folwarku plebańskiego, nieopodal znajdowało się źródełko, którego wodę wierni uznali za leczniczą[187]. Według monografisty powiatu sokólskiego obraz został umieszczony w kościele tuż po wzniesieniu go w 1601 r., największym kultem cieszył się w czwartej dekadzie XVII w. i w XVIII w.[188]

19. Krasnybór (koronowany)

Kościół w dekanacie grodzieńskim diecezji wileńskiej[189] ufundowali Chreptowiczowie na przełomie XVI i XVII w.[190]

---

184 B. Szady, *Geografia struktur*, s. 111.

185 Ks. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, s. 245. Wcześniej wieś nosiła nazwę Dąbrowa Kumiała (P. Borowik, G. Ryżewski, *Korycin w czasach nowożytnych*, „BKWP" 2005, nr 11, s. 39).

186 W. Przyałgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. II, Petersburg 1860, s. 98.

187 Obraz jest wzmiankowany w wizytacji z 1633 r.; VUB, F. 57, b. 53, nr 40, k. 250.

188 W. Bujnowski, *Powiat sokólski, jego przeszłość i stan obecny*, Warszawa 1939, s. 55, cyt. za: P. Borowik, G. Ryżewski, *Korycin*, s. 39–44, przyp. 37.

189 Ks. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, s. 180. Od 1799 r. w diecezji wigierskiej, od 1818 r. zaś w augustowskiej czyli sejneńskiej.

190 Wołyniak [J. M. Giżycki], *Wiadomości*, s. 122; S. Barącz, *Cudowne obrazy*, s. 132; *Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych, 4, Krasnybór*, G. Ryżewski (oprac.), Białystok 2000, s. 4–5; J. Maroszek,

Informację o obrazie zawiera dokument z 1661 r.[191] i dzieło dominikanina o. Grzegorza Szymaka[192]. O sile kultu świadczą wota, wymienione w opisie z 1660 r.[193]

Siedemnastowieczny[194] obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem charakteryzują długie, rozpuszczone włosy Matki, różaniec i kula ziemska w rękach Syna, nakładane promieniste aureole i zamknięte korony. Okrywa go osiemnastowieczna ryza[195]. Obraz spopularyzował miedzioryt Pawła Floriana Piotrowicza z 1675 r.[196] Według inskrypcji dzięki temu wizerunkowi, słynącemu cudami od pięćdziesięciu lat, wielkich łask doznała Marcybella Jundziłowa. Obraz został ukoronowany koronami papieskimi w 2001 r.[197]

Klasztory Podlasia, s. 31; G. Ryżewski, *Sztabin*, s. 76 i n.; W. Jemielity, *Parafia Sztabin*, Łomża 1990, s. 9, 11; *Kościół katolicki*, s. 5; J. Maroszek, *Klasztory Podlasia*, s. 31; T. Kempa, *Recepcja unii brzeskiej na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich Korony do połowy XVII w.*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2005, t. III, s. 147.

191 *Kościół katolicki*, s. 19.

192 G. Szymak, *Prerogatywy Zakonu Kaznodziejskiego, z faworów, łask...*, Wilno 1755, s. 442; S. Barącz, *Cudowne obrazy*, s. 108.

193 G. Ryżewski, *Sztabin*, s. 87 i n.

194 W. Jemielity, *Parafia Sztabin*, s. 33; *Kościół katolicki*, s. 19.

195 Archiwum Parafialne, Krasnybór, Dokumentacja konserwatorska, (mps), Warszawa 1985, s. 6, cyt. za: *Kościół katolicki*, s. 19; W. Jemielity, *Sanktuaria*, s. 62 i n.; Ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 340.

196 *Kościół katolicki*, s. 20; *Senoji Lietuvos Grafika XVI–XIX a.*, Vilnius 1995, s. 29. Piotrowicz jest znany tylko z tej ryciny, por. SAP, VII, s. 208.

197 F. Mróz, Ł. Mróz, *Koronacje papieskie*, s. 38.

Il. 6. Krasnybór, Sanktuarium Matki Bożej Rożańcowej, źródło: http://dragany-bibliotekamaryjna.blogspot.com/2012/04/krasnybor-sanktuarium-matki-bozej_2316.html (dostęp: 12 lutego 2020)

20. Krypno (koronowany)

Czas powstania dawnego kościoła filialnego NMP w dekanacie knyszyńskim diecezji wileńskiej pozostaje nieznany[198], przypuszczalnie istniał w XVI w.[199] Sanktuarium funkcjonuje od XVII w., proweniencja obrazu nie jest znana, najstarsze wota pochodzą z przełomu XVI i XVII w.[200] Miał się objawić w nieznanym czasie w koronie lipy nad poidłem (krypą) dla koni, nieznane są jego dzieje ani łaski[201]. Po raz pierwszy wzmiankowany jako słynący cudami w wizytacji z 1731 r.[202]

Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem umieszczony w ołtarzu głównym jest wariantem rzymskiego wizerunku Salus Populi Romani, od którego różni się hieratyczną postawą Maryi, podobnie jak wizerunek w Dorpacie[203]. Pochodzi zapewne z końca XVI lub początku następnego stulecia[204]. Kult

---

198 Ks. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, s. 181; B. Szady, *Geografia struktur*, s. 462.

199 A. Walentynowicz, *Krypniański obraz NMP Pocieszenia łaskami słynący*, Wilno 1938; Ś. Hodun, *Sanktuarium maryjne w Krypnie*, Białystok 1983, s. 20; J. Maroszek, *Knyszyński dworzec królewski*, „Białostocczyzna" 1993, nr 3, s. 22; Z. Cybulko, *Krypno. Z dziejów kościoła parafialnego*, „BKWB" 1996, nr 2, s. 36.

200 Ks. T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, s. 64.

201 A. Friedrich SJ, *Historye cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. III, Kraków 1908, s. 110; *Z dawna Polski Tyś Królową. Koronowane wizerunki Matki Boskiej. Przewodnik po sanktuariach maryjnych 1717–1990*, Szymanów 1990, s. 458; Z. Cybulko, *Krypno*, *Z dziejów kościoła parafialnego*, „BWKB" 1996, nr 2, s. 36, przyp. 4.

202 Ks. T. Krahel, *Sanktuaria maryjne z koronowanymi obrazami Matki Boskiej w diecezji wileńskiej*, [w:] *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, ks. T. Kasabuła, ks. A. Szot (red.), Białystok 2014, s. 193.

203 A. P. Bieś SJ, L. Grzebień SJ, *Obrazy Matki Bożej Śnieżnej (Salus Populi Romani) w Polsce na przełomie XVI i XVII w. Legendy i fakty*, Kraków 2016, s. 114.

204 K. A. Jabłoński, *Kościelny ruch budowlany w latach 1863–1895 na obszarze obecnej Archidiecezji Białostockiej*, „ST" 2001, t. XIX, s. 355.

Il. 7. Krypno, Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia, źródło: https://sanktuariapolskie.com.pl/2018/10/09/krypno-koscielne-sanktuarium-matki-bozej-pocieszenia/ (dostęp: 12 lutego 2020)

rozwijał się zapewne od XVII w., wtedy ufundowano pierwszą sukienkę obrazu[205]. W 1985 r. obraz ukoronowano koronami papieskimi[206].

21. Kożany

Data powstania cerkwi św. Jerzego Męczennika nie jest znana[207]. Zniszczoną w 1774 r., odbudowano w latach osiemdziesiątych tego stulecia[208]. W 1835 r. parafia kożańska została zniesiona[209], w 1873 r., gdy świątynię rozebrano[210], ikonę przeniesiono do cerkwi w Rybołach[211]. W 1893 r. w Kożanach powstała nowa cerkiew prawosławna i do niej trafił obraz[212].

O okolicznościach objawienia obrazu informuje notka z 1780 r.: „Woły pasąc z Pastuszkami gdy im dał się widzieć obraz we trzech osobach pod nogami miesiąc tak że te pa-

---

[205] S. Hodun, *Sanktuarium maryjne*, s. 26–27; Z. Cybulko, *Krypno*, s. 36.

[206] Ks. T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, s. 61; Tenże, *Sanktuaria maryjne*, s. 193; Z. Cybulko, *Krypno*, s. 35.

[207] Н. Забытый, *Заметка о Кожанской церкви Белостокского уезда*, Гродненские епархиальные ведомости (dalej: „ГЕВ") z 17 VII 1905, nr 28, s. 711; A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki*, s. 268; J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej*, s. 15; ks. S. Niewiński, *Juchnowiec*, s. 41; J. Maroszek, *Dwór polski, Lewickie*, s. 109; A. Laszuk, *Zaścianki i królewszczyzny. Struktura własności ziemskiej w województwie podlaskim w drugiej połowie XVII w.*, Warszawa 1998, s. 113; J. Maroszek, *Pięć wieków*, s. 43.

[208] Tamże. Archiwum Państwowe Białystok (dalej: APB), Akta Stanu Cywilnego parafii prawosławnej w Kożanach, sygn. 1, 1771–1787, k. 52.

[209] Według innych źródeł w 1838 r. parafia została podzielona między wsie Ryboły, Rajsk i Suraż, cerkiew zaś przeniesiono na cmentarz w Rybołach (*Katalog świątyń*, s. 43).

[210] G. Sosna, D. Fionik, *Parafia Ryboły*, s. 112.

[211] С. Снессорева, *Земная жизнь Пресвятой Богородицы*, s. 591. Ikonę opisano bardzo krótko: „*Сия икона славится в Гродненской губернии*".

[212] G. Sosna, D. Fionik, *Parafia Ryboły*, s. 93. Korespondencja z władzami duchownymi na temat zwrotu ikony do Kożan trwała 10 lat. G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 346.

stuszki powiadają [...] my widzieli obraz. [...] Też pastuszki przyprowadziwszy pokazali [...]. Ten cud stał się w lasku nad granico kożańsko w Roku 1780"[213].

Ikona jest datowana na pierwszą połowę XVII w.[214] lub pierwszą połowę następnego stulecia[215], lecz jeśli objawiła się w 1780 r., takie datowanie należy wykluczyć. Obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem wyróżnia berło w prawej dłoni Matki oraz zamknięte korony[216]. Być może jej wzorcem był wizerunek oparty na obrazie z Jasnej Góry, np. obrazie z Różanegostoku, który w tej części Rzeczypospolitej należał do najbardziej znanych.

22. Leśna Podlaska (koronowany)

Według legend znaleziona w 1683 r. przez pastuszków w lesie[217] płaskorzeźba na kamieniu trafiła do dworu w Bu-

---

[213] APB, Akta Stanu Cywilnego parafii prawosławnej w Kożanach, sygn. 1, 1771–1787 r., k. 92; J. Maroszek, *Pięć wieków*, s. 52.

[214] AWUOZ Białystok, B. Cichońska, Karta ewidencyjna zabytku, 1996, nr 7805.

[215] K. Stawecki, *Konserwacja obrazów z metalowymi sukienkami na przykładzie ikon z Kożan i Kleszczel*, „BKWP" 2010, nr 15–16, s. 147.

[216] Ikonę przykrywała metalowa, złocona i srebrzona sukienka datowana na 1843 r. AWUOZ Białystok, KZSP, *Powiat Białystok*, oprac. A. Troja, E. Żyłko (mps), Warszawa 1962, nr inw. 246; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 242 i n. W procesie konserwacji została usunięta (K. Stawecki, *Konserwacja obrazów*, s. 150).

[217] K. Dobrowolski, *Historya zjawienia cudownego obrazu*, passim; S. Barącz, *Cudowne obrazy*, s. 139–140; Podlasiak [J. Pruszkowski], *Historya zjawionego*, passim; K. Szafraniec, *Decus Podlachiae-Ozdoba Podlasia. Sanktuarium Matki Boskiej Leśniańskiej w trzechsetlecie istnienia (1683–1983)*, Warszawa 1982; ks. Z. Zalewski, *Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie*, „SC" 1988, t. IX, s. 65; tamże, T. Dobrzeniecki, *Cudowna ikona Matki Boskiej Leśniańskiej. Analiza ikonograficzna*, „SC" 1988, t. IX, s. 38; T. Łukaszuk ZP, *Myśl teologiczna w kanonicznym procesie diecezjalnym w sprawie cudownego charakteru obrazu Matki Bożej w Leśnej Podlaskiej*, „SC" 1988, t. IX, s. 47; M. P. Kruk, *Ikony w świątyniach rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospoli-*

kowicach[218]. W 1686 r. powstał kościół Najświętszej Maryi Panny i Apostołów Piotra i Pawła[219], w 1700 r. wizerunek uznano za słynący łaskami[220], a w 1727 r. opiekę nad sanktuarium objęli paulini. W 1758 r. trafił do głównego ołtarza nowej świątyni[221].

Autorzy rosyjscy odmiennie przedstawiają historię wizerunku: w dawnej cerkwi w Bukowiczach[222] koło Leśnej Podlaskiej znajdowała się objawiona ikona, którą przejęli zakonnicy paulińskiego klasztoru w Leśnej[223].

Owalna płaskorzeźba w piaskowcu w typie wczesnochrześcijańskiej formuły *imago clipeata*[224] przedstawia półpostać Maryi z Dzieciątkiem na prawej ręce, otwartą książką w lewej i gołębicą[225], Chrystus lewą (!) dłonią błogosławi, w prawej trzyma książkę.

tej, [w:] *Filhellenizm w Polsce. Rekonesans*, M. Borowska, M. Kalinowska, J. Ławski (red.), Warszawa 2007, s. 123; A. Bosiacka, *Leśniańska księga cudów*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka" 2006, t. XIII, nr 1, s. 207–236; Taż, *Religijność na Podlasiu*, s. 54–59.

218 Tamże, s. 66 i n.

219 Tamże; zob. też ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 357–360; K. Szafraniec, *Decus Podlachiae – Ozdoba Podlasia*.

220 T. Dobrzeniecki, *Cudowna ikona*, s. 38; T. Łukaszuk ZP, *Myśl teologiczna*, s. 47.

221 S. Barącz, *Cudowne obrazy*, s. 139–140; ks. Z. Zalewski, *Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie*, „SC" 1988, t. IX, s. 68.

222 Cerkiew w miejscowości Bukowicze nie jest znana, w dekanacie mielnickim była cerkiew Trójcy Św. w Bukowicach (APL, CHKGK, Protokoły wizytacyjne i wizytacja generalna cerkwi w diecezji chełmskiej, bełskiej i brzeskiej, sygn. 101, k. 344). Zapewne chodzi o rosyjską formę nazwy (*Устройство и посвящение церкви в селе Буковичах Седлецкой губернии*, „ХВЕВ" z 15 /27/ I 1897, nr 2, s. 30). W Bukowicach funkcjonowała filia parafii w Leśnej Podlaskiej, w XIX w. przejęta przez prawosławie (J. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji Paulinów*, „Nasza Przeszłość" 1969, t. XXXI, s. 193).

223 П. Батюшков, *Холмская Русь. Исторические судьбы русскаго Забужья*, С. Петербург 1887, *Приложение*, s. 11, 45, il. 173.

224 T. Dobrzeniecki, *Cudowna ikona*, s. 42.

225 Tamże, s. 39.

Przy obecnym stanie wiedzy jest to najstarsze ze znanych ikonowych wyobrażeń Matki Boskiej Częstochowskiej, przetworzone przez ludowego artystę, korzystającego z przerysu dewocyjnej ikony, który po odwróceniu przeniósł na kamień[226]. W 1963 r. wizerunek został ukoronowany na prawie diecezjalnym.

23. Lipsk

Obraz wzmiankują inwentarze z 1804, 1809, 1812 i 1816 r.; w 1826 r. wzniesiono nową cerkiew[227], do której trafiły ołtarze ze starszej świątyni[228]. W wizytacji datowanej na 1816 r. odnotowano, że w cerkwi była ikona ciesząca się kultem[229] i jest to pierwsza wzmianka o jej cechach[230]. Datowany na XVII w.[231] miał być przechowywany w cerkwi w Skieblewie[232], skąd w nieznanym czasie trafił do Lip-

---

226 W. Kurpik, *Jasnogórska Bogarodzica w malarstwie ikonowym*, „SC" 1988, t. IX, s. 35.

227 APL, CHKGK, Akta erekcji, podań, wizyt kanonicznych i dziekańskich tyczących się probostwa r.g.u. Lipsk, sygn. 384, Список инвентарного имущества Греко-униатской церкви в посаде Липск составлен Приходскому свящ. Яакову Шидловскому, k. 351; tamże, Древне документы о фундушах Липской церкви, sygn. 385, k. 7–9.

228 APL, CHKGK, Akta erekcji, podań, wizyt kanonicznych i dziekańskich tyczących się probostwa r.g.u. Lipsk, sygn. 384, Список инвентарного имущества Греко-униатской церкви в посаде Липск составлен Приходскому свящ. Яакову Шидловскому, k. 351 i n.

229 VUB, Wilno, Oddział Rękopisów, Inwentarz Cerkwi Lipskiej, sygn. F. 4-36822, k. 1.

230 J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej*, s. 23. Obraz 2 sierpnia 2001 r. został ukoronowany („Echo Lipska" 2001, nr 9, s. 1–2; M. Janocha, *Ikony w Polsce*, s. 100–101).

231 AWUOZ Białystok, Delegatura w Suwałkach, E. Ptaszyńska, Karta ewidencyjna zabytku nr 3 (466), 1985; reprodukcja obrazu zob. J. Rosikoń, *Totus Tuus. Madonny papieskie*, Warszawa 2004, s. 24.

232 J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej*, s. 23.

ska[233]. Jego charakterystycznym rysem jest silnie wydłużony owal twarzy i ciemna karnacja ciała Maryi. Obraz okrywa metalowy okład z 1892 r.[234]

Ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem jest zapewne wariantem obrazu Matki Boskiej Śnieżnej[235]; jej bezpośrednim pierwowzorem był wizerunek z Jaczna, o czym jednoznacznie świadczy układ postaci, cechy fizyczne i dekoracja tła z motywem stylizowanych liści. Oparte na analizie porównawczej opinie o ikonograficznych związkach ikony w Lipsku z rzymskim obrazem Salus Populi Romani wydają się przekonujące, lecz przy obecnym stanie wiedzy nie ma bezpośrednich dowodów na poparcie tej tezy.

24. Łazów (zaginiona)

Według legend ok. połowy XVI w. na głazie miała się objawić Maryja, kamień przeniesiono później do świątyni, stał się podstawą ołtarza z ikoną Matki Boskiej. W 1913 r. ikona upamiętniająca to wydarzenie została wywieziona do Rosji, jej późniejsze losy nie są znane[236].

---

233 M. Janocha, *Ikony w Polsce*, s. 100. Według Tadeusza Moćkuna ikona trafiła do Lipska wraz ze starą świątynią (T. Moćkun, *Cudami słynący*, s. 5).

234 AWUOZ Białystok, Delegatura w Suwałkach, E. Ptaszyńska, Karta ewidencyjna zabytku nr 3 (466), 1985.

235 R. Stankevičienė, *The Image "The Blessed Mary with the Child" of the Šiluva Basilica: The Problems of the Origin, Iconographic Context and Dating*, MIIK, t. V, Šiluva Lietuvos Kultūroje, Kaunas 2009, s. 26; А. Ярашэвіч, *Абраз Маці Божай Santa Maria Maggiore на Беларусі*, „Наша Вера" 2000, nr 4, s. 11; Tenże, *Іканаграфічны тып (ізвод) Маці Божай Рымскай (Salus Populi Romani) на Беларусі ў XVII–XVIII стст.*, „Przegląd Wschodni" 2000, t. VII, z. 3, s. 861–874.

236 J. Jakubik, *Łazówek. Cudowna miejscowość na Podlasiu, jednodniówka jubileuszowa wydana z okazji 25-lecia restytuowania parafii*, Łazówek 1946, s. 33; M. Danielak-Chomać, *Społeczne wymiary sanktuariów kultowych na Podlasiu*, „Rocznik Bialskopodlaski" 1995, t. III, s. 174–175.

Obraz miał powstać w XVII w.[237], jego znana dziś kopia przedstawia Hodegetrię z berłem w prawej dłoni. Głowy Matki i Syna otaczają metalowe aureole z półplastycznymi promieniami. Według źródeł w ołtarzu za cyborium znajdował się napis świadczący, iż ołtarz pomalowano w 1680 r. i – jak przypuszczał monografista – obraz już się wówczas tu znajdował. W XIX w. nadal był otoczony kultem, przybywali doń pielgrzymi, nawet „oporni" (*упорствующие*), odmawiający przyjęcia prawosławia. Po przejęciu cerkwi przez prawosławie obraz znalazł się za carskimi wrotami[238], wota uległy zniszczeniu w czasie pożaru w 1813 r.[239]

Pierwowzór ikony nie jest znany, atrybut w postaci berła łączy ją z obrazami Hodegetrii w kościele Narodzenia NMP w Ostrożanach i Wniebowzięcia NMP oraz św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Narwi. W 2012 r. biskup drohiczyński dokonał koronacji obrazu[240].

25. Łosice

Początki cerkwi nie zostały rozpoznane, według niepotwierdzonych wiadomości miała istnieć w 1264 r.[241], erekcję cerkwi Preczystienskiej notowano na 1428 r., a w 1648 r. przyjęła unię brzeską[242].

---

[237] Tamże, s. 34.

[238] Tamże; А. Глинский, *Обозрение приходов Седлецкого округа Преосвященным Тихоном епископом Люблинским*, „ХВЕВ" z 10 I 1899, nr 2, s. 24; Tenże, *Из Подляшья. Архипастерские посещение Преосвященного Евлогия епископа Люблинского*, „ХВЕВ" z 12 X 1903, nr 42, s. 510.

[239] J. Jakubik, *Łazówek*, s. 43.

[240] „Biuletyn Informacyjny Gminy Sterdyń" z 29 VIII 2012 r., nr 10, s. 1–2.

[241] Н. Теодорович, *Описание учебных заведений седлецкой губернии*, t. II, *Константыновский уезд*, Седльце 1906, s. 185; S. Alexandrowicz, *Zarys historii miasta Łosice w XII–XVIII w.*, [w:] *Łosice 1266–1966*, J. Kazimierski (red.), Warszawa 1969, s. 14.

Ikona Hodegetrii z połowy XVII w.[243] znajduje się obecnie w nawie bocznej kościoła św. Zygmunta[244]. Wymieniana w inwentarzach z 1726 i 1774 r., była najpierw jedną z ikon namiestnych w ikonostasie, później trafiła do ołtarza wielkiego.

Pochodzenie nie jest znane, miał ją ofiarować w 1270 r. Jan z Łosic[245]. W czasie wojen szwedzkich czczony przez wiernych różnych obrządków chrześcijańskich obraz jakoby został zbezczeszczony, później zaś zaginął[246]. Według niepotwierdzonych informacji na prośbę mieszczan łosickich królowa Maria Kazimiera d'Arquien podarowała jego kopię, namalowaną jakoby przez zakonników w pobliskim klasztorze

---

[242] S. Alexandrowicz, *Zarys historii*, s. 20, przyp. 13. W 1551 r. w mieście funkcjonowały dwie cerkwie „greckiego zakonu": św. Przeczystej i św. Michała Archanioła; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, sygn. LVI, M2, I, Inwentarz starostwa mielnickiego i łosickiego, k. 57–66. Cerkiew św. Michała spłonęła w 1878 r. T. Dobrowolski, *Łosickie cerkwie*, „PKK" 1999, nr 1, s. 20 i n. W aktach wizytacji pierwsza cerkiew nosi wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (APL, CHKGK, Protokoły wizytacyjne i wizytacja generalna cerkwi w diecezji chełmskiej, bełskiej i brzeskiej, sygn. 101, k. 333v–334); S. Alexandrowicz, *Zarys historii miasta Łosice*, s. 10–16; T. Demidowicz, *Łosice. Zarys dziejów. Dawne miasta i miasteczka Podlasia Południowego*, t. X, Biała Podlaska 1999, s. 3–9.

[243] Archiwum Parafialne Łosice, Z. Blizińska, M. Orthwein, *Dokumentacja konserwatorska obrazu Matki Boskiej z Dzieciątkiem „Preczystej" z Łosic* (mps), Warszawa 1994, s. 1.

[244] A. Średzińska, *Życie codzienne miasteczka Łosice w XVII–XVIII w.*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. hab. J. Maroszka, prof. UwB, UwB, AWHS, Białystok 2005, s. 118. Ikonę, wywiezioną w 1915 r. do Żytomierza, odnaleziono w 1994 r. w kościele parafialnym pw. św. Zygmunta (T. Dobrowolski, *Łosickie cerkwie*, s. 23; A. Średzińska, *Życie codzienne*, s. 117).

[245] A. Średzińska, *Życie codzienne*, s. 116; M. Blizińska, M. Orthwein, *Dokumentacja konserwatorska*, s. 1.

[246] T. Dobrowolski, *Łosickie cerkwie*, s. 22. W 1920 r. wobec braku prawosławnych wiernych cerkiew została przejęta przez Kościół.

Il. 8. Łosice, Kościół św. Zygmunta, obrazek dewocyjny

w Jabłecznej[247]. Inne źródła podają, że Jan III Sobieski przybywszy do Łosic, uległ suplikom mieszkańców proszących o kopię ikony, pracę tę mieli wykonać nadworni malarze królewscy. Przywilej na jarmarki nadany w 1689 r. historycy wiążą z wprowadzeniem obrazu do cerkwi[248]. Ikonograficzne analogie łączą go z obrazami Hodegetrii z Supraśla i Hodyszewa: takie same są pozy postaci, gest błogosławiącej dłoni Chrystusa, rysy oblicza Zbawiciela.

26. Miedzna (koronowany)

Pierwsza wzmianka o kościele św. Stanisława, obecnie Zwiastowania Pańskiego, pochodzi z 1470 r., ale zapewne istniał wcześniej[249]. Świątynia w dekanacie węgrowskim diecezji łuckiej[250] w drugiej połowie XVI w. stała się zborem ewangelickim. Po powrocie do Kościoła rzymskokatolickiego powstał nowy kościół, tu w 1727 r. znalazł się obraz[251].

Według legendy obraz został odnaleziony przez rzemieślnika u miejscowego młynarza, gdy zaś wkrótce stał się źródłem niezwykłych wydarzeń, przeniesiono go do kościoła[252]. Wizerunek przedstawia popiersie Maryi zwróconej w prawo ze spojrzeniem skierowanym na widza. Obraz przykrywa metalowa sukienka ze złocistym maforium i srebrzystą suknią zdobioną półplastycznymi gałązkami kwia-

---

247 M. Blizińska, M. Orthwein, *Dokumentacja konserwatorska*, s. 2.

248 T. Dobrowolski, *Łosickie cerkwie*, s. 22.

249 Ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 441; T. Jaszczołt, *Fundacje kościelne*, s. 38; A. Bosiacka, *Religijność na Podlasiu*, s. 99.

250 B. Szady, *Geografia struktur*, s. 510.

251 A. Fridrich, *Historye cudownych obrazów*, t. III, s. 400; A. Bosiacka, *Religijność na Podlasiu*, s. 60.

252 Ks. E. Borowski, *Sanktuarium Matki Bożej w Miedznej*, Drohiczyn 1996, s. 26; A. Bosiacka, *Religijność na Podlasiu*, s. 60–61.

Il. 9. Miedzna, Sanktuarium Matki Bożej Pocieszycielki Strapionych, źródło: http://www.sanktuarium-miedzna.pl/index.php/galeria/kocia (dostęp: 12 lutego 2020)

tów, ufundowaną przez Michała Butlera[253]. Obraz otrzymał korony papieskie w 1997 r.[254]

27. Narojki

Data erygowania cerkwi nie jest znana[255]. W 1653 r. źródła wzmiankują parocha Grzegorza[256]. Opis z 1797 r. informuje: „Fundusz orginalny nadany od Wgo JMość Pana Jerzego Urbańskiego Podstolego Sanockiego i Braci Jego, podpisany w R. 1758"[257].

Obecnie w cerkwi świętych Kosmy i Damiana znajduje się ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem na lewej ręce i berłem w prawej, obie Jej dłonie są splecione, Chrystus swobodnie opuszcza lewą dłoń. Ikona jest datowana na pierwszą połowę XVIII w.[258], okład zaś na drugą połowę XIX w. Z wizytacji z 1757 r. wynika, że w cerkwi powstałej „*de nova radice in Anno 1738*"[259] istniał ołtarz przeniesiony z nieznanego kościoła z obrazem przeniesionym ze starej cerkwi. O ikonie jako wizerunku objawionym na gruszy pisał Fiodor Pokrow-

---

253 A. Fridrich, *Historye cudownych obrazów*, t. III, s. 402.

254 F. Mróz, Ł. Mróz, *Koronacje papieskie wizerunków NMP w Polsce w latach 1990–2011*, „PC" 2012, z. 23, s. 36.

255 W. Kołbuk, *Kościoły Wschodnie*, s. 315; APL, CHKGK, Protokoły wizytacyjne i wizytacja generalna cerkwi w diecezji chełmskiej, bełskiej i brzeskiej, sygn. 101, k. 369v.

256 KZSP, *Województwo białostockie*, t. XII, z. 1, s. 44.

257 Lietuvos valstybės istorijos archyvas [Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne, /dalej: LVIA/], Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-59, Akta wizyty pełnej dekanatu drohiczyńskiego, k. 55. Nowa cerkiew w Narojkach została zbudowana w 1866 r. (Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 111; G. Sosna, *Bibliografia parafii prawosławnych na Białostocczyźnie. Część alfabetyczna*, Białystok 1984, s. 118).

258 AWUOZ Białystok, B. Cichońska, Karta ewidencyjna zabytku, 1985, nr 3292.

259 APL, ChKGK, Wizyta dekanatu drohiczyńskiego, sygn. 109, k. 54v.

ski[260], wiadomość tę powtórzył biskup Josif[261]. Są to jedyne potwierdzenia, iż obraz cieszył się kultem i ma być tożsamy z zachowaną w cerkwi ikoną Matki Boskiej[262]. Napis na okładzie identyfikuje ją z ikoną z Galaty[263]. Pierwowzorem ikony miałby być obraz z klasztoru w dzielnicy Galata w Konstantynopolu[264], jego kopia z końca XVII w. była obrazem słynącym cudami[265]. Ta ikona przedstawia Matkę z berłem w prawej dłoni lekko pochyloną ku Synowi, Jezus w lewej dłoni trzyma królewskie jabłko[266]. Od ikony z Narojek domniemany pierwowzór różni się postawą Matki, układem rąk obu postaci i pozą Jezusa.

Na tym samym wzorcu co ikona z Narojek jest oparty obraz Kongregacki (Studencki) w grodzieńskiej katedrze św. Franciszka Ksawerego z XVII w.[267] Przedstawienia tego tematu należały do bardzo częstych w unickich cerkwiach, zapewne do tej grupy należy ikona z Narojek. Na Podlasiu nie udało się odnaleźć przykładu ikony opartej na pierwowzorze z Galaty.

---

260 Ф. Покровский, *Арелогическая карта*, s. 122.

261 Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 111.

262 G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 273 i n.

263 AWUOZ Białystok, B. Cichońska, Karta ewidencyjna; Galata – dzielnica Konstantynopola, położona w europejskiej części miasta. O czczonej ikonie w tym klasztorze wspomina Nikodem Kondakow (por. Н. П. Кондаков, *Иконография Богоматери*, t. II, s. 35).

264 *Галатская икона Божией Матери*, „ПЭ" 2005, t. X, s. 304–305 [Э. Шевченко]; zob. Архиепископ Сергий (Спасский), *Полный месяцеслов Востока*, t. III, Москва 1997, s. 542; С. Снессорева, *Земня жизнь*, s. 289; И. Кочетков, *Свод чудотворных икон Богоматери на иконах и гравюрах XVIII–XIX в.*, [w:] *Чудотворная икона в Византии и древней Руси*, s. 404–417.

265 Э. Шевченко, *Галатская икона*, s. 304.

266 J. Charkiewicz, *Tobą raduje się*, s. 73.

267 Tamże, s. nlb. 25, il. s. 26.

28. Nosów

Potwierdzenie obecności kultowej ikony zawiera wizytacja z 1774 r., te same wiadomości znalazły się w późniejszych wizytacjach w 1775, 1787, 1790, 1792, 1823, 1828 i 1830 oraz w opisie z 1817 r. Obecnie w ołtarzu cerkwi prawosławnej św. Michała Archanioła w Nosowie znajduje się ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem datowana na XVIII w.[268] Owalny obraz powtarza ikonografię obrazu Matki Bożej Leśniańskiej, Maryja podtrzymuje Syna prawą ręką, lewą wskazując Go gestem Hodegetrii[269]. Postacie osłania metalowa sukienka odsłaniająca tło, twarze, dłonie postaci oraz stopy Jezusa; obie noszą zamknięte korony.

29. Ostrożany

Pierwszy kościół założyli bracia Ostrożańscy w 1450 r.[270] Z inwentarza z 1666 r. wynika, że otoczony wotami wizerunek znajdował się wówczas w ołtarzu głównym[271]. Według legendy Matka Boska objawiła się na kamieniu, na którym odcisnął się ślad Jej stopy[272]. Od 1710 r. prowadzono rejestr cudów.

Wizerunek przedstawia Matkę z Synem na lewym ręku, w uniesionej prawej ręce Maryja trzyma berło. Postacie są ukoronowane, nad głową Matki koronę podtrzymują

---

268 KZSP, *Województwo lubelskie*, t. VIII, z. 2, s. 195.

269 AWUOZ Lublin, Delegatura w Białej Podlaskiej I. Dąbrowska, Karta ewidencyjna zabytku, 1993.

270 Ks. E. Borowski, *Sanktuarium Matki Bożej w Ostrożanach*, Drohiczyn 1986, s. 6; AWUOZ Białystok, I. Galicka, H. Sygietyńska, Karta ewidencyjna, 1964; AWUOZ Białystok, J. Kotyńska, Karta ewidencyjna, 1987.

271 Ks. E. Borowski, *Sanktuarium Matki Bożej w Ostrożanach*, s. 10.

272 Tamże; *Z dawna Polski Tyś Królową*, s. 480; J. Kotyńska-Stetkiewicz, *Barokowy kościół w Ostrożanach*, „BKWP" 2004, t. 10, s. 150.

putta[273]. Postacie osłania srebrna, częściowo złocona sukienka, ufundowana w 1769 r., pod nią malowane są tylko twarze i dłonie Matki i Syna oraz putta[274].

30. Płonka Kościelna (koronowany)

Data założenia kościoła nie jest znana, pierwsza wzmianka pochodzi z 1471 r.[275], w 1591 r. powstał nowy[276]. W ołtarzu głównym kościoła parafialnego św. Michała Archanioła znajduje się wizerunek ukoronowanej Immaculaty, na półksiężycu, z rękoma złożonymi na piersiach, otoczonej czterema aniołami. Jego autorem ma być nieznany bliżej Teodor Łosicki, do kościoła wizerunek podarował w 1658 r. pewien parafianin[277]. Od 1673 r. obraz znajdował się w ołtarzu głównym, potem w osobnej kaplicy[278]. W 1678 r. uznano go za słynący cudami, w księdze cudów spisano 738 uzdrowień; do sanktuarium docierali pielgrzymi z Grodna, Wilna i Warszawy[279].

Obraz został ukoronowany w 1985 r. koronami papieskimi i rekoronowany w 2001 r.[280]

---

273 Ks. E. Borowski, *Sanktuarium Matki Bożej w Ostrożanach*, s. 169.

274 KZSP, *Województwo białostockie*, s. 51.

275 T. Jaszczołt, *Fundacje kościelne*, s. 48.

276 A. Fridrich TJ, *Historye cudownych obrazów*, s. 425–426.

277 *Z dawna Polski Tyś Królową*, s. 455; B. Jaszczuk, *Dzieje parafii Płonka Kościelna do 1795 r.*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. S. Alexandrowicza i dr. J. Maroszka, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii, Białystok 1999, s. 33; J. Dobrzyński, *Zarys dziejów parafii w Płonce Kościelnej. Kilka słów o związkach z Juchnowcem Kościelnym*, [w:] *Juchnowieckie szepty historii*, t. II, J. Dobrzyński (red.), Juchnowiec Kościelny 2017, s. 45–53.

278 A. Fridrich TJ, *Historie cudownych obrazów*, s. 425; W. Jemielity, *Matka Boska Płonkowska*, Łomża 1989.

279 A. Fridrich TJ, *Historie cudownych obrazów*, s. 428–429.

280 F. Mróz, Ł. Mróz, *Koronacje papieskie*, s. 40.

Il. 10. Płonka Kościelna, Kościół św. Michała Archanioła, źródło: B. Jaszczuk, *Dzieje parafii Płonka Kościelna do 1795 r.*, (praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. S. Alexandrowicza i dr. J. Maroszka), Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii, Białystok 1999

31. Puchły

Cerkiew Opieki Matki Boskiej miała istnieć w 1580 r.[281], kolejną wzniesiono w 1756 r.[282], lecz wkrótce potem spłonęła[283]. W 1773 r. wizytator opisał ołtarz boczny z obrazem Najświętszej Panny Protekcji[284], z 1804 r. pochodzi wzmianka o obrazie Opieki Matki Boskiej w ołtarzu wielkim nowej wówczas cerkwi[285].

Według przekazów ikona objawiła się w koronie lipy[286]. Legendę o początkach kultu spisał w 1870 r. ks. Flor Sosnowski, podając, że wota w formie głowy, serc, rąk i nóg otaczały ikonę, niektóre były datowane (1646, 1710, 1732, 1812, 1830 i 1855) i nosiły podpisy ofiarodawców. Obecność wotów sprzed pożaru w 1771 r. może wskazywać, że obraz objawił się wcześniej. Nie można wykluczyć, że spalony oryginał został zastąpiony kopią. Obraz[287] jest dwustrefową kompozycją,

---

281 A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki*, s. 269. Ikona miała być ukoronowana w 1836 r. J. Matus, *Cudowne ikony Matki Bożej w parafii Puchły i Żerczyce*, „Białorutenistyka Białostocka" 2017, t. IX, s. 375.

282 APR, Księga chrztów z lat 1752–1756, cyt. za: *Księga wizyty*, s. 99, przyp. 1; J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej*, s. 15.

283 *Księga wizyty*, s. 99 i n.

284 Tamże.

285 „*Konsekrowana* [...] *w R. 1802*"; LVIA, Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-60, Akta wizyty pełnej dekanatu nowodworskiego i białostockiego, k. 125–126.

286 Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 299; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 282; „ЛЕВ" 1870, nr 24, s. 1068–1071, cyt. za: G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 283; А. Сергеюк, *Пухловская чудотворная икона Покрова Пресвятой Богородицы*, „ГЕВ" z 4 XII 1911, nr 48–49, s. 467–469.

287 AWUOZ Białystok, B. Cichońska, Karta ewidencyjna zabytku, 2005, nr 9555. Ikona przed 1836 r. została ukoronowana, por. Г. Сосна, *Ікона Покровы Божай Маці*, H, nr 41 (1998), s. 9; Tenże, *Ikona Pokrowy Matki Bożej w Puchłach*, PP, nr 9 (wrzesień 1998), s. 43; *Pamięć fundatora*, s. 88, il. 11 (z domniemaną datą powstania obrazu: 1756).

łączącą temat Opieki Matki Boskiej oraz Mater Misericordiae: dolną część zajmują wierni, zwróceni ku przedstawionej w górze Maryi rozpościerającej płaszcz opieki[288]. Ikonografia wywodzi się z tradycji bizantyńskiej i wizji św. Andrzeja w Blachernach[289]. Na rozwój uproszczonej ikonografii tematu Opieki Matki Boskiej miała zapewne wpływ sztuka łacińska i przedstawienia znane jako Mater Misericordiae.

32. Rajsk (zaginiona)

Cerkiew miała istnieć w 1570 r.[290], w 1671 r. kapłanowi cerkwi unickiej nadano ziemię „do obrazu Matki Bożey cudownego"[291]. Świątynia miała powstać w miejscu objawienia się ikony na uroczysku, gdzie zatrzymał się wiozący ją zaprzęg[292]. Wizytacje z ok. 1725–1727 r. i z lat 1784 i 1797 r. notują większą liczbę wotów przy ikonie, wzmiankuje ją też Fiodor Pokrowski[293].

---

[288] B. Szafraniec, *Matka Boska w płaszczu opiekuńczym*, [w:] K. S. Moisan, B. Szafraniec, *Maryja Orędowniczka wiernych. Ikonografia nowożytnej sztuki kościelnej w Polsce*, ks. J. Pasierb (red.), t. II, Warszawa 1987, s. 13; W. Deluga, *Ukraińskie graficzne wyobrażenia*, s. 319.

[289] Дмитрий Ростовский, *Жития святых*, t. X (декабрь), Киев 2007 [reedycja wyd. z 1907 r.], s. 3–6; M. Gębarowicz, *Mater Misericordiae – Pokrow – Pokrowa w sztuce i legendzie środkowo-wschodniej Europy*, Wrocław 1986, s. 79–178; W. Deluga, *Ukraińskie graficzne wyobrażenia*, s. 318; В. Г. Пуцко, *Покров Богоматери: от реликвии к видению (по материялам сакрального искусства на Руси)*, „Древная Русь. Вопросы медиевистики" 2005, nr 21, s. 83.

[290] A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki*, s. 270; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 293.

[291] VUB, Wilno, sygn. F-4-36896, cyt. za: J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej*, s. 16.

[292] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 294.

[293] APL, CHKGK, Protokoły wizytacyjne i wizytacje cerkwi w diecezji chełmskiej, bełskiej i brzeskiej, sygn. 101, k. 160v–161v.; LVIA, Wilno, Zbiór

Wobec sprzecznych wiadomości dotyczących wymiarów trudno ustalić wielkość obrazu i jego temat. Rosyjscy autorzy stwierdzili, że była to ikona unicka z Matką Boską z Synem na prawej ręce, co jest wariantem rzadszym. W 1880 r. wierni „odnowili" pociemniały obraz i sprawili doń srebrną ryzę[294]. W 1915 r. wywieziono ją do Rosji, jej późniejsze losy nie są znane.

33. Rajgród (koronowany)

Kościół powstał w nieznanym czasie, dokument źródłowy z 1485 r. wzmiankuje kapłana, w 1519 r. fundację odnowiono[295]. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, datowany na XVII w.[296] Przedstawia półpostać pochylonej w prawo Hodegetrii z Synem na lewym ręku, obie opuszczone dłonie Jezusa są skierowane ku prawej dłoni Matki. Postacie są ukoronowane. Obraz przykrywa srebrna sukienka[297], spod niej są widoczne twarze i dłonie Matki i Syna oraz stopy Jezusa. Pierwowzór obrazu pozostaje nieznany.

Obraz został ukoronowany koronami papieskimi w 2000 r.[298]

---

duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-51, Akta wizytacji dekanatu bielskiego, k. 24; LVIA, Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-55, Akta wizytacji dekanatu bielskiego, drohiczyńskiego, mielnickiego, k. 28v–29v; Ф. Покровский, *Археологическая карта*, s. 66–67; G. Sosna, A. Troc-Sosna *Święte miejsca*, s. 293–300.

294 G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 324. Ryzę wykonał moskiewski warsztat Chlebnikowa.

295 KZSP, *Seria nowa, Województwo łomżyńskie, Kolno, Grajewo i okolice*, M. Kałamajska-Saeed (oprac.), Warszawa 1988, s. 32; T. Jaszczołt, *Fundacje kościelne*, s. 51.

296 KZSP, *Seria nowa*, *Województwo łomżyńskie*, s. 32.

297 Tamże.

298 F. Mróz, Ł. Mróz, *Koronacje papieskie*, s. 36.

34. Różanystok

Kościół zbudowali Dominikanie, od 1662 r. sprawujący opiekę nad sanktuarium[299], parafia powstała w 1811 r.[300] Obraz[301] należał do najbardziej znanych na Podlasiu. Namalowany jakoby w 1652 r. przez luterańskiego malarza z Grodna, był domowym obrazem Tyszkiewiczów, od 1658 r. stał się źródłem niezwykłych wydarzeń: roztaczał piękny zapach, lampa sama się zapalała, kwitły zasuszone kwiaty[302]. Wkrótce liczba pielgrzymów dochodziła do 20 tysięcy osób[303]. W 1915 r. obraz został wywieziony do Rosji, dziś ma się znajdować w klasztorze prawosławnym pod Moskwą[304]. Jego wygląd znamy z kopii, graficznych powtórzeń i archiwalnej fotografii[305].

---

[299] J. Kubiak, *Zarys dziejów zespołu podominikańskiego w Sejnach*, [w:] *Studia nad historią dominikanów*, t. II, Warszawa 1975, s. 273; W. Jemielity, *Sanktuaria Maryjne*, s. 151; J. Maroszek, *Klasztory Podlasia*, s. 39; ks. A. Fridrich TJ, *Historie cudownych obrazów*, s. 430; ks. W. Zaleski SDB, *Sanktuaria Polskie. Katalog encyklopedyczny miejsc szczególnej czci Osób Trójcy Przenajświętszej, Matki Bożej i Świętych Pańskich*, Warszawa 1988, s. 211.

[300] Ks. T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, s. 63.

[301] J. Łotowski, *Sanktuarium Różanostockie*, Warszawa 1987, tamże reprodukcje obrazu od fotografii z około 1907 r. do kopii wykonanej przez Jana Sawczyka w Warszawie w 1928 r.; A. Bosiacka, *Religijność na Podlasiu*, s. 50–54; J. Tomalska, *Wizerunek Matki Boskiej Różanostockiej – ikona czy obraz?*, [w:] *Ateny. Rzym. Bizancjum. Mity Śródziemnomorza w kulturze XIX i XX w.*, Białystok 2008, s. 873–880.

[302] J. Tomalska, *Wizerunek Matki Boskiej Różanostockiej*, s. 873–875.

[303] W. Sułkowski, *Kartka z dziejów Kościoła katolickiego w Polsce rosyjskiej*, t. II, Kraków 1889, s. 366.

[304] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 328; zob. też A. Radziukiewicz, *Na tropie Krasnostockiej ikony. Matuszka w archiwum*, „PP" 2000, nr 8, s. 13–16.

[305] J. Łotowski, *Sanktuarium Różanostockie*, il. nlb. 5–6.

Il. 11. Różanystok, Sanktuarium Maryjne, źródło: http://www.rozanystok.pl/?q=fotogalerie/27/wizerunki-matki-bo-ej-r-anostockiej (dostęp: 12 lutego 2020)

Wizerunek, przez różnych autorów przedstawiany jako katolicki obraz lub ruska ikona[306], jest powtórzeniem Obrazu Jasnogórskiego[307].

35. Ryboły

W parafialnej cerkwi świętych Kosmy i Damiana[308] znajduje się ikona Hodegetrii datowana na drugą połowę XVII w.[309] Wota przy obrazie wymieniono w wizytacjach z 1751 r., a także w 1773, 1774, 1776, 1779, 1780, 1781, 1782, 1785 i 1788 r.[310]

---

306 J. Tomalska, *Wizerunek Matki Boskiej Różanostockiej*, s. 873–874.

307 W. Sułkowski, *Kartka z dziejów Kościoła*, s. 366. Wizerunek jest widoczny na portrecie Eufrozyny Tyszkiewiczowej przechowywanym w Muzeum Historycznym w Moskwie; J. Tomalska, *Wizerunek Matki Boskiej Różanostockiej*, s. 876.

308 W. Kołbuk, *Kościoły Wschodnie*, s. 92; AWUOZ Białystok, Z. Cybulko (oprac.), *Ryboły. Dokumentacja historyczno-przestrzenna wsi dokonana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku*, (mps), Białystok 1985. Według innych źródeł cerkiew istniała w 1570 r. (A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki*, s. 270). W unickim okresie świątynia nosiła wezwanie świętych Kosmy i Damiana i Złożenia Szat Matki Bożej (*Księga wizyty*, s. 104). Wizytacja z 1804 r. informuje, iż pierwszy fundusz został nadany przez króla Zygmunta Augusta w 1550 r. (LVIA, Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-60, Akta wizyty pełnej dekanatu nowodworskiego i białostockiego, k. 123).

309 AWUOZ Białystok, K. Iwanicka, *Dokumentacja konserwatorska Ryboły. Ikona Hodegetrii* (mps), PP PKZ Warszawa 1979, s. 4; AWUOZ Białystok, J. Poskrobko, Karta ewidencyjna zabytku, 1986, nr 4127; J. Tomalska, *Ikony*, s. 38, fot.

310 LVIA, Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-60, Akta wizyty generalnej dekanatu nowodworskiego i białostockiego, k. 118–120; APR, Круковский, Описание Рыболовского Прихода, k. 35; AWUOZ Białystok, K. Iwanicka, Dokumentacja konserwatorska; AWUOZ Białystok, Poskrobko, Karta ewidencyjna zabytku, 1986, nr 4127; Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 112; *Księga wizyty*, s. 104–105; J. Tomalska, *Ikony*, s. 38–39; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 344–351; G. Sosna, D. Fionik, *Parafia Ryboły*, s. 89, 91; M. Janocha, *Icon Painting*, il. 10; J. Charkiewicz, *Tobą raduje się*, s. 228–229.

Ikonę wyróżnia gest prawej dłoni Jezusa, analogiczny jak w ikonie Hodegetrii z Supraśla (na tle Jego piersi). Należy odrzucić przypuszczenie, że pierwowzorem był obraz z cerkwi w Kożanach[311], porównanie obu wyklucza tę tezę[312], ikony różnią się postawą Maryi, berłem i koronami w ikonie[313]. Pierwowzór obrazu pozostaje nieznany, ikonograficzne podobieństwa łączą obrazy w Rybołach, Łosicach i Hodyszewie Najbliższą analogią jest wizerunek z Hodyszewa, różnice ograniczają się do odmiennego układu lewej dłoni Matki.

36. Sejny

Obiektem kultu jest wykonana w lipowym drewnie figura Matki Boskiej, przez fundatora pierwszego kościoła w Sejnach i klasztoru dominikanów Jerzego Grodzińskiego, który kupił ją ok. 1602 r. w Królewcu. Na prawym kolanie tronującej Matki stoi podtrzymywane prawą Jej dłonią Dzieciątko Jezus, w lewej trzyma jabłko[314]. Najstarsze wota pochodzą z XVII w., do Sejn pielgrzymowali Polacy, Litwini i Rusini, także z bardzo odległych stron.

---

311 J. Charkiewicz, *Tobą raduje się*, s. 228.

312 AWUOZ Białystok, J. Poskrobko, Karta ewidencyjna zabytku, 1986, nr 4140.

313 Obie ikony osłaniają nakładane na lico ozdoby: w Rybołach drewniany pozłacany okład zamknięty od góry łukiem półkolistym, ale widoczne fragmenty malatury nie odpowiadają prześwitom, dłoń Matki Boskiej charakteryzuje odmienny układ palców, ugiętych i skierowanych ku górze, nie zaś, jak wskazywałby kształt prześwitu, z palcami ułożonymi równolegle do dolnej krawędzi. Układ postaci na okładzie w Rybołach w pełni odpowiada kompozycji obrazu w Kożanach. Kiedy ikona trafiła do cerkwi w Rybołach, wierni ufundowali w 1864 r. nowy okład, po przywróceniu parafii w Kożanach ikona wróciła do tej cerkwi, lecz jej okład pozostał w cerkwi w Rybołach i z czasem został umieszczony na miejscowej ikonie.

314 Ks. W. Guzewicz, *Sejneński ośrodek kościelny. Wybrane zagadnienia*, „Civitas et Lex" 2016, nr 2, s. 69.

Rzeźba reprezentuje ikonograficzny typ Madonny szafkowej, będący formą przenośnego ołtarza. Skomplikowany typ ikonograficzny łączy wizerunek Tronującej Matki Bożej z Dzieciątkiem (Sedes Sapientiae), Tronu Łaski (Trójcy Świętej w postaci siedzącego Boga Ojca z Krzyżem w obu rozpostartych dłoniach i Ducha Świętego pod postacią Gołębicy) oraz idei opiekuńczej Matki – na fałdach płaszcza po otwarciu ukazują się postacie wiernych, adorantów, zakonników i stanów, których Matka opiekuńczo osłania połami płaszcza[315]. Ten typ przedstawienia był owocem inspiracji, wywodzącym się z prądów religijnych XIV i XV w., opartym na mistycznych wizjach, np. błogosławionej Doroty z Mątowów Wielkich (1357–1394), której wizje spisywał jej spowiednik Jan z Kwidzyna. Figura ukoronowana koronami papieskimi w 1975 r.

37. Stary Kornin (zaginiona)

Pierwsza cerkiew powstała w 1631 r.[316], kolejna w 1724 r.[317] Nową, w której ustawiono ołtarz z 1715 r. ze słynącą łaskami ikoną, ufundował Jan Klemens Branicki. Ołtarz przetrwał do naszych czasów, wprawdzie losy ikony wywiezionej w 1915 r. do Rosji nie są znane[318], lecz zachowała

---

315 R. Knapiński, *Od „Pokrowy" do „Płaszcza Opieki". Przeobrażenia ikonograficznego typu „Mater Misericordiae"*, „Studia Warmińskie" 2002, nr 39, s. 144.

316 AWUOZ Białystok, D. Stankiewicz, Karta ewidencyjna zabytku, 1992, nr 5692; D. Stankiewicz, *O niektórych zabytkach ruchomych z cerkwi p.w. św. Michała Archanioła i św. Anny w Starym Korninie*, „Białostocczyzna" 1992, nr 3, s. 56–57.

317 *Из прошлого*, „ГЕВ" z 17 V 1909, nr 19–20, s. 119.

318 LVIA, Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-55, Akta wizytacji dekanatu bielskiego, drohiczyńskiego, mielnickiego, k. 18v.; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 376, przyp. 13.

się Księga cudów[319]. Ikona około 1709 r. stała się obiektem kultu[320], przypisywano jej uratowanie wielu ludzi w czasie zarazy w 1709 r. i w późniejszych latach[321] i samoistnie uniknęła spalenia w pożarze cerkwi. W 1716 r. metropolita powołał komisję do zbadania prawdziwości wydarzeń[322]. Obraz okrywała srebrna złocona ryza[323], postacie nosiły inkrustowane brylantami korony.

Według historyków[324] ikona była powtórzeniem wizerunku Matki Boskiej Leśniańskiej[325], lecz cytowane źródło, *Protokół Potoczny* [...] *o miejscach i y obrazach cudownych w dy-*

---

319 G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 371–373; *Księga cudów*, s. X.

320 J. Korch, *Parafia w Starym Korninie*, s. 84; Taż, *Stary Kornin jako ośrodek pątniczy*, s. 26–41; zob. także: *Освящение Его Высокопреосвященством церкви в селе Старый Корнин Бельского уезда гродненской губерни*, „ЛЕВ" 1893, nr 31, s. 276; Е. А. Молокин, *Мастерская церковной живописи*, „ЛЕВ" 1889, nr 27, s. 337; С. С. Р., *О Леснянской иконе Пресвятыя Богородицы*, „ХВЕВ" z 1 (13.) III 1879, nr 5, s. 74–75; *Из прошлого*, „ГЕВ" z 17 V 1909, nr 19–20, s. 119.

321 *Księga cudów*, s. 8.

322 *Описание документов*, s. 38, nr 1172; *Księga cudów*, s. 1.

323 *Księga cudów*, s. X.

324 G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 375; J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej*, s. 23; P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej*, s. 132; *Księga cudów*, s. X.

325 K. Dobrowolski, *Historya zjawienia cudownego obrazu N. M. Panny na kamieniu wyrytego, znalezionego przez pasterzów w r. 1683 na drzewie gruszkowym w Leśny*, Jasna Góra 1844; zob. А. Демянович, *О Леснянской иконе Пречистой Богородицы*, „ХВЕВ" z 1 (13) III 1879, nr 17, s. 73 i n.; Ф. Гербачевский, *Русские древности и памятники православия Холмско-подляшской Руси*, Варшава 1892, s. 116 i n.; S. Barącz, *Cudowne obrazy*, s. 139–140; Podlasiak [J. Pruszkowski], *Historya zjawionego...*, Kraków 1897; KZSP, *Województwo lubelskie*, t. VIII, z. 2, s. 150 i n.; K. Szafraniec, *Decus Podlachiae – Ozdoba Podlasia*; ks. Z. Zalewski, *Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie*, „SC" 1988, t. IX, s. 65; T. Łukaszuk ZP, *Myśl teologiczna w kanonicznym procesie diecezjalnym w sprawie cudownego charakteru obrazu Matki Bożej w Leśnej Podlaskiej*, tamże, s. 47; M. P. Kruk, *Ikony w świątyniach rzymskokatolickich dawnej Rzeczypospolitej*, s. 123; T. Demidowicz, *Leśna Podlaska. Zarys dziejów*, Biała Podlaska 2010, s. 5.

ecezyi Supraskiej będących[326] nie opisuje tego obrazu, domniemanie jest nadinterpretacją.

38. Strabla

Ikona Hagiosoritissy[327] jest umieszczona w wielkim ołtarzu kościoła parafialnego Wniebowstąpienia Pańskiego, Zwiastowania NMP i Wszystkich Świętych[328]. Murowaną świątynię wzniesiono na miejscu starszej w 1629 r.[329] Obraz, datowany na XVI w.[330], ostatnią jego ćwierć[331] lub koniec tego stulecia[332], pochodzi zapewne z grupy Deesis nieznanej

---

[326] А. Демянович, *Еще несколько слов о леснянской иконе*, „XBEB" z 1 (13) I 1879, nr 5, s. 80–81; *„Protokół Potoczny od ustanowienia Konsystorza w Supraślu, zaczynającym się od dnia 16 marca 1796 r., aż do dnia 11 sierpnia 1805, Doniesienie o miejscach i y obrazach cudownych w dyecezyi Supraskiej będących"*.

[327] Na temat ikonografii obrazu zob. A. Prasał, *Mały słownik ikon maryjnych*, Warszawa 1996, s. 48; E. Pokorzyna, *Słownik terminologiczny wyposażenia świątyń obrządku wschodniego z przydatkiem ikon maryjnych*, Warszawa 2001, s. 111; M. Janocha, *Ikony w Polsce*, s. 126, il. 103; bibliografia tematu: I. Bentchev, *Bibliographie der Gottesmutter*, Bonn 1992, s. 144–146.

[328] Wypis z APS zawarty w Tekach Glinki: *„Kościół strabelski tym imieniem zwać się począł od r. 1617"*; NID Warszawa, TG. 412, s. 1; AWUOZ Białystok, J. Pyzia, *Strabla pow. Bielsk Podlaski, woj. białostockie. Kościół parafialny p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego. Dokumentacja historyczno-architektoniczna wykonana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku*, Białystok 1983; J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła parafialnego w Strabli*, „BKWP" 2000, nr 6, s. 8; M. P. Kruk, *Ikony-obrazy*, s. 82–84, 328 i n.

[329] Data budowy pierwszej świątyni nie jest znana (J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła*, s. 8).

[330] AWUOZ Białystok, M. Orthwein (oprac.), *Dokumentacja konserwatorska prac wykonanych przy obrazie Matki Boskiej z kościoła parafialnego w Strabli* (mps), Warszawa 1975, s. 3; AWUOZ Białystok, J. Hościłowicz, Karta ewidencyjna zabytku, 1982, nr 6720; M. Janocha, *Icon painting*, s. 87, il. 5; Tenże, *Ikony w Polsce*, s. 128, il. 104.

[331] M. P. Kruk, *Ikony-obrazy*, s. 107, 328.

[332] M. Orthwein, *Dokumentacja konserwatorska*, s. 2; J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła*, s. 28, il. 45–49.

Il. 12. Strabla, Kościół Wniebowstąpienia Pańskiego, źródło: J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła parafialnego w Strabli*, „BKWP" 2000, nr 6, il. 48

cerkwi. Przedstawiona w półpostaci Maryja z dłońmi wyciągniętymi w geście błagania kieruje się w prawo. Ikonę przykrywa srebrny okład z odsłaniającym oblicze wycięciem w kształcie serca. Proweniencję wskazują niewielkie rozmiary ikony i koła na odwrociu, typowe dla sztuki szkoły strogonowskiej[333].

Inwentarz kościoła w Strabli z 1612 r. wymienia dziesięć ikon moskiewskich[334], w tym „obraz moskiewski" nad ołtarzem[335]. Przyjmuje się, że mowa o interesującym nas dziele[336]. W 1696 r. podstoli podlaski polecił opiece spadkobierców „obraz cudowny"[337], późniejsza wzmianka z 1770 r. mówi o ołtarzu wielkim z obrazem „łask pełnym"[338], z 1782 r. o „obrazie łaskami słynącym Naświętszey Maryi Panny" w ołtarzu głównym[339], zaś z 1795 r. o obrazie ozdobionym srebrnym okładem[340]. Niewiele się zmieniło w latach 1803, 1804,

333 Tamże, s. 55; M. P. Kruk, *Ikony-obrazy*, s. 71, 84.

334 J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła*, s. 9–10.

335 Archiwum Diecezjalne Siedlce, Oblata Inventarii Ecclesiae Strablensis, sygn. 20 DJ, k. 29–30; J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła*, s. 10 i n.; M. Janocha, *Malarstwo ikonowe*, s. 31; ks. S. Niewiński, *Juchnowiec*, s. 118.

336 Janina Hościłowicz zwróciła uwagę, że w późniejszych dokumentach (Inwentarze z lat 1919, 1920, 1925,1934, 1945), kiedy ikona Hagiosoritissy z całą pewnością znajdowała się w głównym ołtarzu, podawano mylnie jej tytuł: „ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem" (J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła*, s. 63, przyp. 149).

337 AAB, Actum in Curia Regia Branscens Feria Secunda Festum Natiui Latis Beatissime Virginis Mariae, proximei, bez nr inw., s. nlb. 2; testament z 1696 r. wpisany do akt brańskich w 1728 r.; J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła*, s. 12, 32, 58 przyp. 35.

338 NID Warszawa, TG, T. 412, s. 2.

339 Archiwum Diecezji Drohiczyńskiej, Drohiczyn (dalej: ADD), Archiwum Parafialne, Strabla (dalej: APS), sygn. III/1/1782, k. 1–3. Wota zostały oddane w 1794 r. na sprawę narodową (tamże; J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła*, s. 40).

340 ADD, APS, sygn. III/1/1795, Inwentarz Kościoła i Plebanii Strabelskiej, k. 1–6; J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła*, s. 40.

1810, 1820, 1825, 1832, 1834, 1837 i 1838, obraz pozostawał w ołtarzu głównym kościoła[341].

Wizerunek Hagiosoritissy zyskał popularność na Rusi od XII w., gdy kultem cieszył się obraz Matki Boskiej Bogolubskiej[342], jego powtórzenia są bardzo liczne. Przypuszczalnie ikona została przywieziona z wypraw na Ruś Moskiewską przez jednego z właścicieli dóbr strabelskich[343].

39. Studzieniczna (koronowany)

Pierwsza wzmianka o miejscu pochodzi z 1740 r., gdy w lesie na półwyspie pojawił się pierwszy pustelnik, a kilka dekad później inny, były żołnierz[344]. Kaplica Matki Bożej Częstochowskiej z kopią Obrazu Jasnogórskiego powstała w 1786 r. jako filia kościoła parafialnego w Szczebrze[345]. Obok kaplicy pustelnik miał wykopać studzienkę, której woda leczyła ludzi[346].

Wizerunek był obiektem kultu od końca drugiej dekady XVIII w.[347] Zachowane opisy kaplicy, niezwykłych wydarzeń

---

341 Tamże, s. 41–45.

342 Н. П. Кондаков, *Иконография Богоматери*, t. II, s. 298. Wasilij Pucko twierdzi, że temat nie zyskał popularności w sztuce ruskiej i rosyjskiej (В. Г. Пуцко, *Произведения искусства*, s. 138; Tenże, *Икона Богоматери Агиосоритиссы*, Зборник Народног Музеја, t. VIII, Београд 1975, s. 345–362).

343 Autorem tej koncepcji jest Józef Maroszek (W. F. Wilczewski, *Rzeczy „ruskie – moskiewskie"*, s. 106–121); M. P. Kruk, *Ikony w świątyniach rzymskokatolickich dawnej Rzeczypospolitej*, s. 119–128; J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła*, s. 33.

344 A. Połujański, *Wędrówki po guberni augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa 1859, s. 111; Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 635.

345 W. Jemielity, *Matka Boska Studzieniczna*, Łomża 1988, s. 1–2; A. Fridrich TJ, *Historie cudownych obrazów*, s. 434.

346 A. Fridrich TJ, *Historie cudownych obrazów*, s. 435.

347 W. Jemielity, *Matka Boska Studzieniczna*, s. 2.

i wota potwierdzają ciągłość kultu i stałą obecność obrazu od 1804 r. Kaplicę odnowiono w 1847 r., w ołtarzu pojawił się obraz namalowany przez nieznanego malarza z Augustowa[348], nie jest jasne, czy obraz został odnowiony, czy też wierni umieścili nowy wizerunek. Obecnie jest umieszczony w ołtarzu z 1908 r.[349] Obraz został ukoronowany koronami papieskimi w 1995 r.[350]

40. Supraśl (zaginiona)

Ikona Hodegetrii z klasztoru supraskiego[351] dziś jest znana z archiwalnych fotografii[352], reprodukcji[353] i graficznych powtórzeń[354], w 1915 r. została wywieziona do Rosji i jej dalsze losy nie są znane[355]. Archimandryta supraski Gerasim Welikonte (1609–1635) spisał księgę cudów[356], zaś Szy-

[348] A. Połujański, *Wędrówki po guberni augustowskiej*, s. 111.

[349] W. Jemielity, *Matka Boska Słudzieniczna*, s. 4.

[350] F. Mróz, Ł. Mróz, *Koronacje papieskie*, s. 35.

[351] Na temat kultu ikony zob. Архимандрит Николай (Далматов), *Супрасльсьский Благовещенский Монастырь*, s. 463–464; Е. Поселянин, *Сказание о чудотворных иконах*, t. II, s. 489–490; J. Tomalska, *Uwagi na temat wyposażenia*, s. 40–43; Taż, *Ikony klasztoru w Supraślu*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne" (dalej: „BZH"), 2013, nr 39, s. 99–117; Taż, *Hodegetria Supraska. Problem ikonografii i atrybucji*, [w:] *Dzieje Opactwa Supraskiego w XVI–XX w.*, R. Dobrowolski, M. Zemło (red.), Rzym–Lublin–Mińsk 2015, s. 318–353.

[352] AISPAN, Warszawa, nr neg. 9414; VUB, Wilno, nr inw. F. 82-2303/15.

[353] П. Батюшков, *Белоруссия и Литва*, il. s. 173; Архимандрит Николай (Далматов), *Супрасльский Благовъщенский Монастырь, Историко-статистическое описание*, С. Петербург 1892, s. 462 i n. Pewną informacją o wyglądzie zaginionego obrazu są jego kopie znajdujące się w cerkwi św. Jana Teologa w Supraślu.

[354] С. Снессорева, *Земная жизнь*, s. 345. Na podstawie rysunku Skrobeckiego powstała litografia (zob. Архимандрит Хиколай /Далматов/, *Супрасльский Благовъщенский Монастырь*, s. 462 i n.).

[355] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 399 i n.

[356] Архимандрит Николай (Далматов), *Супрасльский Благовещенский*, s. 463; zob. także: „АСД" 1870, t. IX, s. 95, 158.

mon Starowolski w dziele z 1632 r. odnotował, że z powodu cudów (autor nie podał, jakich) do klasztoru przybywały tłumy[357].

Obraz powstał w technice olejnej, co wyklucza przyjmowany czas powstania na początek XVI w.[358] Przypuszczalnie został namalowany w pierwszej połowie XVII w. Pierwowzór ikonograficzny pozostaje nieznany, porównanie z ikoną Hodegetrii Smoleńskiej, której miał być kopią[359], wykazuje zbyt wiele różnic, by uznać tę interpretację. Kopią jest siedemnastowieczna ikona w Męskim Klasztorze Zwiastowania NMP w Supraślu[360]. Warto rozpatrzeć ewentualne związki

---

357 S. Starowolski, *Polonia sive status Regni Poloniae descriptio*, Coloniae 1632, s. 65.

358 *Inwentarz Jaworowskiego*, k. 7v. Н. Далматов, *Супрасльсьский Благовещенский Монастырь*, s. 463. Wymiary ikony podaje również Józef Jodkowski, por. И. Иодковский, *Церкви, приспособленные к обороне*, s. 263. Materiały źródłowe różnią się w opisie podobrazia: Leon Jaworowski twierdził, iż był *na blasie miedzianey malowany* (*Inwentarz Jaworowskiego*, k. 7v.). Zdaniem Mikołaja Dałmatowa, biskupa Josifa i Józefa Jodkowskiego ikonę namalowano na płótnie naklejonym na deskę (Архимандрит Николай /Далматов/, *Супрасльсьский Благовещенский Монастырь*, s. 463); Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 9; Иодковский, *Церкви, приспособленные к обороне*, s. 263. Technika olejna w malarstwie weszła w powszechne użycie w XV w. w Niderlandach, stopniowo wypierając starszą temperową (*Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, S. Kozakiewicz /red./, Warszawa 1976, s. 333).

359 Архимандрит Николай (Далматов), *Супрасльский Благовещенский*, s. 464 i n. Biskup Josif pisał o przypuszczeniach dotyczących pochodzenia ikony i jej związkach z obrazem Hodegetrii Smoleńskiej (Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 9. Wiadomość powtórzyło wielu autorów, m.in. Н. Кондаков, *Иконография Богоматери*, t. II, s. 199–201; A. Mironowicz, *Życie monastyczne*, s. 12, przyp. 19; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 382; P. Chomik, *Wpływ kultu supraskiej ikony*, s. 46; Tenże, *Miejsca objawień*, s. 99, 103; W. Załęski, *Supraska Madonna*, s. 22, 42–43, 51–52; S. Dmitruk, *Geneza rodu Chodkiewiczów*, „BZH" 2004, nr 21, s. 45.

360 AWUOZ Białystok, I. Marcinowicz-Jakimiuk, Karta ewidencyjna zabytku, 2003, nr 9458; AWUOZ Białystok, J. Polaska, *Dokumentacja konserwatorska ikony Matki Boskiej z Dzieciątkiem* (mps), Białystok 2003, nr 7051. Z ob-

z ikoną Matki Boskiej Dobrej Śmierci, do 1944 r. funkcjonującej w kościele pokarmelickim w Warszawie[361]. Podobne warianty Hodegetrii są znane na Ukrainie[362] i w sztuce słowackiej[363].

41. Topczewo

Kościół w Topczewie powstał jako fundacja prywatna w 1433 r.[364] Obraz objawił się w czasie wojen ze Szwedami w 1655 r., kiedy ukazał swą moc: mimo że pocięty i zakopany przez najeźdźców, został odnaleziony w 1657 r. za sprawą niezwykłej światłości, której był źródłem. W 1720 r. proboszcz topczewski poświadczył, że dzięki interwencji obrazu został wskrzeszony[365]. Pierwowzór wizerunku był znany, Ambroży Nieszporkowicz w dziele poświęconym ikonie z Jasnej Góry uznał obraz topczewski za jedną z jej kopii[366].

---

razem Hodegetrii zachowała się ikona Pantokratora, malowana w XVII w. na desce o wymiarach 97x65 cm (AWUOZ Białystok, K. Stawecki, *Dokumentacja prac konserwatorskich ikony „Chrystusa Pantokratora" z Męskiego Klasztoru Prawosławnego w Supraślu* /mps/, Białystok 2004).

361 M. Skrudlik, *Królowa Korony Polskiej*, s. 99.

362 Por. *Давня українська ікона из приватних збирок*, wstęp О. Сидор, Київ 2003, il. na s. 70, 94, 130, 146, 235, 252–253.

363 V. Grešlik, *Ikony 17. storočia na Vychdnom Slovensku*, Prešov 2002, il. 38, 40.

364 T. Jaszczołt, *Fundacje kościelne*, s. 46; A. Bosiacka, *Religijność na Podlasiu*, s. 66.

365 A. Nieszporkowicz, *Odrobiny z Stołu Królewskiego Królowy Nieba y Ziemi, Nayswiętszey Bogarodzicy Panny Maryi Historyą, Łaskami y Cudami Obrazu Częstochowskiego*, Częstochowa 1720, s. 48–49; S. Barącz, *Cudowne obrazy*, s. 268; ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 666.

366 Ks. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach*, s. 49.

Il. 13. Topczewo, źródło: https://sanktuariapolskie.com.pl/2018/10/31/topczewo-sanktuarium-matki-bozej-topczewskiej/ (dostęp: 12 lutego 2020)

42. Wasilków (zaginiona)

W unickiej kaplicy słynął cudami obraz na płótnie „dobrego malowania" Matki Bożej Bolesnej w półpostaci, z piersią przeszytą mieczem[367]. Schemat ikonograficzny łączy go z wizerunkiem Matki Boskiej opisanym przez Pietra Bombellego[368]. Powstanie sanktuarium legenda wiąże z „papiernikiem" supraskim Bazylim, który odzyskał wzrok po przemyciu oczu w źródełku zwanym Święta Woda. Jako wotum dziękczynne w 1719 r. ufundował tu kaplicę[369]. W 1740 r. źródełko znajdowało się już wewnątrz kaplicy; wizytacja z 1773 r. informowała o wotach przy obrazie w ołtarzu bocznym[370]. Nowa kaplica z 1756 r.[371] uległa zniszczeniu, zachował się tylko ołtarz boczny z obrazem[372]. W „Księdze cudów" opisano dwadzieścia trzy uzdrowienia z lat 1761–1788[373]. Współczesna ikona w cerkwi prawosławnej ukazuje popiersie Maryi o łagodnym obliczu, z uniesioną głową i spojrzeniem skierowanym ku górze[374].

---

367 Г. А. Флікоп, *Абразы беларускай школы ў зборы нацыянальнага гістарычнага музея РБ: да пытання фарміравання калекцыі*, [w:] *Культура и быт белорусов в этнографических исследованиях и музейных коллекциях: материялы Международной научной конференции 7–8 июня 2012 г.*, Минск, А. И. Локотко (red.), Минск 2012, s. 254, il. 1.

368 P. Bombelli, *Raccolta delle imagini della beatissima Vergine*, t. IV, Roma 1792, s. 187.

369 J. Maroszek, *Sanktuaria i miejsca cudowne zachodniej połaci Archidiecezji Wileńskiej*, „Dyskusja" 1991, nr 25, s. 79–80; W. Michniewicz, *Sanktuarium w Świętej Wodzie k. Wasilkowa*, „Białostocczyzna" 1997, nr 3, s. 24; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca i cudowne ikony*, s. 128; P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej*, s. 144.

370 W. Michniewicz, *Sanktuarium w Świętej Wodzie*, s. 16; *Księga wizyty*, s. 139.

371 P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej*, s. 192.

372 Tamże, s. 16.

373 P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej*, s. 190–195.

374 J. Charkiewicz, *Tobą raduje się*, s. 228.

W 1915 r. obiekt kultu został wywieziony do Rosji, jego dalsze losy nie są znane[375].

43. Wąsosz

Mazowiecka miejscowość w XVI w. podlegała dekanatowi łomżyńskiemu archidiakonatu pułtuskiego, w końcu XVII w. dekanatowi wąsoskiemu diecezji płockiej, od 1818 r. zaś dekanatowi augustowskiemu diecezji wileńskiej[376]. Pierwszy kościół został ufundowany z lokacją miasta w 1436 r., budowa obecnego została zakończona w drugiej lub trzeciej dekadzie XVI w.[377] Karmelici zostali sprowadzeni do Wąsoszy na początku XVII w., drewniany klasztor został zastąpiony murowanym w drugiej połowie tego stulecia, kościół zaś powstał z przebudowanej kamienicy.

Obraz z XVII w. znajduje się w ołtarzu głównym pokarmelickiego kościoła filialnego Nawiedzenia NMP[378]. Przedstawia hieratycznie wyprostowaną Matkę Boską z Synem na lewym ręku, w prawej Maryja dwoma palcami trzyma gałązkę róży z trzema kwiatami. Wizerunek okrywa srebrna sukienka, postacie są ukoronowane koronami ufundowanymi przez wojskiego Mścisławskiego w 1659 r.[379]

---

375 W. Michniewicz, *Sanktuarium w Świętej Wodzie*, s. 22.

376 *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI w.*, cz. II, Warszawa 1973, s. 61; S. Litak, *Parafie i ludność diecezji płockiej w drugiej połowie XVIII w.*, „Studia Płockie" 1975, t. III, s. 230–231.

377 KZSP, *Seria nowa. Województwo łomżyńskie*, s. 54; M. Karczewski, *Źródła archeologiczne do historii małych miast. Trzy przykłady: Boćki, Suraż, Wąsosz*, [w:] *Małe Miasta. Przestrzenie*, M. Zemło (red.), Supraśl 2003, s. 266–267.

378 KZSP, *Seria nowa. Województwo łomżyńskie*, s. 58.

379 Tamże, s. 59, il. 55.

44. Zawyki (zaginiona)

Kaplica filialna Imienia NMP parafii w Surażu powstała około 1761 r.[380] Wizytacja z 1773 r.[381] zawiera wzmiankę o kopii otoczonego wotami obrazu z Borun, w późniejszych protokołach z lat 1776, 1779, 1780, 1781 i 1782 nie odnotowano istotnych zmian[382].

Ikona Matki Boskiej Boruńskiej, datowana na piątą lub szóstą dekadę XVIII w., zachowała się w powiecie brzeskim na Białorusi[383]. W szesnastowiecznym wariancie obrazu z Częstochowy, w kościele Św. Trójcy w Traszkunach (Troškūnai)[384], analogie ikonograficzne są widoczne w układzie rąk, od ikony z Borun wizerunek różni się hieratyczną pozą Matki Boskiej. Analogiczne gesty postaci łączą wizerunek z Zawyk z obrazem Madonna del Ponte, ukoronowanym w 1647 r., reprodukowanym w dziele Pietra Leone Bombellego[385].

45. Żerczyce (zaginiona)

Cerkiew św. Demetriusza Męczennika powstała zapewne w 1661 r.[386] Ikona jest wzmiankowana w 1789, 1797

---

380 *Księga wizyty*, s. 113 i n.; J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej*, s. 15; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 416.

381 *Księga wizyty*, s. 113 i n.

382 Tamże, s. 114–116.

383 *Іканапіс Заходняга*, s. 246, il. 80.

384 L. Šinkūnaitė, D. Jasulaitis, K. Driskius, *Lietuva – Marijos Žemė*, s. 114–117; R. G. Skrinskas, *Pilgrimo vadovas. Po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas 1999, s. 258 i n.

385 P. Bombelli, *Raccolta delle imagini della beatissima Vergine*, t. II, Roma 1792, s. 13.

386 APL, CHKGK, Protokoły wizytacyjne i wizytacja generalna cerkwi w diecezji chełmskiej, bełskiej i brzeskiej, sygn. 101, k. 375v. Według innych źródeł cerkiew powstała w 1576 r.; A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki*, s. 271.

i 1804 r.[387] Okoliczności objawienia nie są znane, miała być znaleziona w kapliczce lub w 1654 r. przynieśli ją uchodzący z Wilna dominikanie[388]. Według proboszcza prawosławnej parafii żerczyckiej ikona, będąca kopią obrazu Matki Boskiej Tychwińskiej, pierwotnie znajdowała się w kapliczce, w której wierni składali skromne dary i gdzie miały się wydarzyć pierwsze cuda, przy próbie ich kradzieży. Niezwykłym wydarzeniem był wypadek żołnierza uczestnika wojen połowy XVII w., który chciał strzelić do ikony, lecz boskim zrządzeniem został oślepiony. Źródło tych wiadomości nie jest znane[389].

Słynąca łaskami ikona spłonęła w 1944 r. Wobec braku obiektu i przekazów graficznych trudna do ustalenia ikonografia[390] może się opierać wyłącznie na niepotwierdzonych przypuszczeniach i przekazach, informujących o słynącej łaskami ikonie Matki Boskiej Tychwińskiej. Na tej kruchej podstawie można założyć, że ikonografia obrazu była zbliżona do wizerunku z Brańska, który również bywa określany takim mianem.

---

[387] APL, CHKGK, Protokoły wizytacyjne i wizytacja generalna cerkwi w diecezji chełmskiej, bełskiej i brzeskiej, sygn. 101, k. 375–375v; LVIA, Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-55, Akta wizytacji dekanatu bielskiego, drohiczyńskiego, mielnickiego, k. 64; LVIA, Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-59, Akta wizyty pełnej dekanatu drohickiego, k. 81.

[388] O. E. Pańko, *Cerkiew na polu chwały ruskiego oręża*, „НБН" 2003, nr 6, s. 15; M. Bołtryk, *Krzyże na kurhanie*, „Przegląd Prawosławny" 2011, nr 12, s. 14; J. Matus, *Cudowne ikony*, s. 377. Źródła tych wiadomości nie są znane.

[389] G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 425.

[390] Jedyna znana fotografia, zamieszczona w książce G. Sosny i A. Troc-Sosny, jest bardzo nieczytelna (G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 423).

46. Żurobice (zaginiona)

Cerkiew powstała w nieznanym czasie[391]. W filialnej świątyni św. Michała Archanioła znajdowała się czczona ikona, zapewne wywieziona do Rosji w czasie I wojny światowej, znana z opisów w dziewiętnastowiecznej literaturze rosyjskiej[392]. Potwierdzeniem lokalnego kultu było skromne wotum – sznur paciorków[393]. W źródłach mowa o czczonym obrazie, o czym wspominają wizytacje z lat 1789[394], 1797[395], 1804[396]. Według biskupa Josifa jej cechą były korony wieńczące postacie, poważny wyraz oblicza Maryi i ciemny koloryt, i napisy „Słowo stało się ciałem", „Gdy ludzie czynią niegodziwe postępki tam wstawiennictwo Maryi droższe od złota, żelazne serca nawraca do Boga"[397].

Nie zachowało się żadne graficzne powtórzenie, przy próbie analizy możemy się oprzeć wyłącznie na opisach. Dziewiętnastowieczni autorzy Fiodor Pokrowski i biskup Josif uznali ikonę za kopię obrazu z Rudni[398]. Tej zaś kopia

---

391 Według innych źródeł cerkiew powstała w 1576 r. (A. Mironowicz, *Podlaskie ośrodki*, s. 271).

392 J. Matus, *Cudowne ikony*, s. 379.

393 Kopalina, składająca się z magnezji, krzemu i glinki (*Słownik języka polskiego*, t. IV, Warszawa 1908, s. 133).

394 APL, CHKGK, Wizyty dekanatu drohiczyńskiego, sygn. 132, k. 29v.

395 LVIA, Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-55, Akta wizytacji dekanatu bielskiego, drohiczyńskiego, mielnickiego, k. 65.

396 LVIA, Wilno, Zbiór duchownego konsystorza litewskich unitów, sygn. F. 634-I-59, Akta wizyty pełnej dekanatu drohiczyńskiego, k. 87.

397 Ikona miała mierzyć 71x53,5 cm (Епископ Иосиф [Соколов], *Гродненский православно-церковный календарь*, s. 332; G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Święte miejsca*, s. 432).

398 Jeden z najbardziej znanych wizerunków tego typu objawił się w miasteczku Rudnia koło Mohylewa w 1687 r. (*Энциклопедия Православной святости*, t. II, Москва 2003, s. 127).

z początku XVIII w. jest przechowywana w Ermitażu[399]. Czytelne są tu ikonograficzne analogie z obrazem z Jasnej Góry: są widoczne w pozach postaci, układzie stóp Chrystusa i koronach[400]. Temat należał do popularnych w XVIII i XIX w.[401], często na podstawie siedemnastowiecznej grafiki Corneliusa Galle, z dolną częścią osłoniętą istniejącymi wówczas na obrazie blachami[402].

[399] „Gdy ludzie czynią niegodziwe postępki tam wstawiennictwo Maryi droższe od złota, żelazne serca nawraca do Boga" – fragment epigramu św. Dymitra Rostowskiego, napisanego z okazji zdobycia ikony Matki Bożej Rudniańskiej. Napis na ikonie w Ermitażu brzmi: „Истинное подобие чюдотворнаго образа Пр[ечист]ия / Б[огороищ]ы в Рудни [и]деже творяшеся жел[езо] от блата Тамо Д/[е]ва вселися дражайшая злата, Да людем жестокие нр/ авы умягчает И железные к Богу с[ерд]ца обращает". Ten sam tekst widniał na ikonie żurowickiej (И. Бусева-Давыдова, *„Ченстоховская"*, s. 55).

[400] И. Бусева-Давыдова, *„Ченстоховская"*, s. 55. Autorka zauważyła niejednoznaczność miana ikony, znanej jako wizerunek Matki Bożej zmiękczającej złe serca (*„Умягчение злых сердец"*), które odnosi się też do wyobrażenia Maryi bez Dzieciątka Jezus, z sercem przebitym siedmioma mieczami.

[401] Na Zachodnim Polesiu zachowała się jedna ikona z XVI–XVII w. z takim przedstawieniem, z XVIII w. – jedenaście, z połowy XIX w. – sześć, z XX w. zaś dziewięć (*Іканапис Заходняга*, s. 320).

[402] M. Janocha, *Ikony w Polsce*, s. 88–89, il. 78.